

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

До захисту допустити:

зав. кафедри

к.ю.н., доцент Черних Є.М.

« ____ » _____ 2021 р.

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої
освіти освітньо-професійної
програми 081 Право
Пашко Максима Андрійовича
Науковий керівник:
Камардіна Юлія Вікторівна
к.ю.н., доцент
Рецензент: доцент кафедри
спеціально-правових дисциплін
Донецького державного університету
управління Григор'єва В.В.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 2021 р.

Маріуполь – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	8
1.1 Поняття та функції юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.....	8
1.2 Екологічне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в екологічній сфері.....	16
.....	16
Висновки до розділу 1.....	27
.....	27
РОЗДІЛ 2. ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	29
2.1 Адміністративна відповідальність за порушення екологічного законодавства.....	29
2.2 Особливості цивільно-правової відповідальності відповідальність за порушення екологічного законодавства.....	36
2.3 Кримінальна відповідальність за порушення екологічного законодавства	42
2.4 Дисциплінарна відповідальність за порушення екологічного законодавства.....	50
Висновки до розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЕКОЛОГІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	60
Висновки до розділу 3.....	76
ВИСНОВКИ	78

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена високим ступенем суспільної небезпеки екологічних правопорушень, вчинення яких породжує і відтак існуючий світовий екологічний занепад пов'язаний із погіршенням стану навколишнього природного середовища. У таких умовах виникає необхідність захисту навколишнього середовища та його складових. Одним із найефективніших правових засобів захисту, а саме зміцнення екологічного правопорядку є юридична відповідальність за порушення законодавства в сфері довкілля. Юридична відповідальність є складовою механізму правового регулювання еколого-правових відносин. Особливість даного виду відповідальності виявляється у високому ступені соціальної небезпеки порушень екологічного законодавства, якими завдається шкода не тільки державі, а й суспільству взагалі (при цьому мова йде не тільки про існуюче, але й також про майбутнє покоління), специфічному характері протиправних дій, особливістю об'єктів правової охорони, що пояснюється неможливістю відновлення їх в природі та подекуди неможливістю визначення точної суми завданих збитків, з причини відсутності їх грошової оцінки. Отже, екологічним законодавством встановлено відповідальність за правопорушення в сфері охорони навколишнього природного середовища. Підставою відповідальності за порушення екологічного законодавства є саме екологічне правопорушення, адже об'єктом посягання є компоненти навколишнього природного середовища, у тому числі природні ресурси. При цьому предметом різних еколого-правових порушень може бути однаковий об'єкт. Поясненням вказаного є суб'єктивна складова правопорушення, серед якої мотиви, мета тощо. Діючим законодавством передбачено чотири види відповідальності за порушення екологічного законодавства, серед яких: адміністративна, цивільно-правова, кримінальна та дисциплінарна. В наукових колах дискутується питання щодо виділення еколого-правової відповідальності, як комплексного міжгалузевого інституту. Обговорюється

також питання позитивної та негативної юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, що у сучасному європейському екологічному законодавстві розглядається як режим відповідальності. У випадку позитивної відповідальності мова йде про превентивні заходи щодо завдання шкоди навколишньому середовищу, як от дотримання основних прав та обов'язків суб'єктами еколого-правових відносин, натомість ретроспективна відповідальність настає у разі вчинення екологічного правопорушення та тягне за собою всі негативні наслідки застосування юридичної відповідальності. Крім того варто відзначити, що

Проблемними питаннями юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства вважають діяльність наглядових (контролюючих) органів за дотриманням екологічного законодавства, які часто зловживають своїми посадовими обов'язками. Крім того характерним є наявність латентної злочинності, серед якої розрізняють приховану та приховувану. Отже, не дивлячись на наявність достатньої кількості досліджень вказаного інституту екологічного права, все ж таки існують певні прогалини та неврегульованість на законодавчому рівні, які потребують більш глибокого та системного дослідження та подальшого опрацювання.

Ступінь наукової розробки теми. Питання юридичної відповідальності та, зокрема, юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства є доволі дискусійними та завжди приковували увагу наукової спільноти, а також практиків. Дослідженню даної проблематики присвячено наукові праці наступних вітчизняних та зарубіжних вчених як: В.І. Андрейцев, О.С. Баб'як, Г.І. Балюк, М.М. Бринчук, А.П. Гетьман, В.І. Івакін, В.В. Костицький, М.В. Краснова, Н.Р. Кобецька, Л.В. Мендик, В.В. Петров, Б.Г. Розовський, Ю.С. Шемшученко та ін. Вказані науковці зробили значний внесок у розробку різних аспектів та видів юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, однак залишаються питання, які потребують подальшого вивчення та систематизації, що вимагає комплексного дослідження обраної теми.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з притягненням та застосуванням юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Предмет дослідження – юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є поглиблення наукових знань та комплексне дослідження проблем юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні завдання:

- розглянути поняття, сутність, значення та функції юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства;
- визначити загальну характеристику правопорушення в сфері довкілля, що є підставою відповідальності;
- висвітлити загальні засади адміністративної відповідальності за порушення екологічного законодавства;
- розглянути особливості цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства;
- охарактеризувати загальні засади кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства;
- окреслити основні положення дисциплінарної відповідальності за порушення екологічного законодавства;
- визначити проблеми та перспективи вдосконалення законодавства щодо запобігання вчинення екологічних правопорушень проти довкілля.

Методи наукового дослідження. Під час аналізу теоретичної складової дослідження застосовувався *діалектичний метод* пізнання, завдяки якому було здійснено обґрунтування науково-теоретичних аспектів визначення юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Основними методами проведення дослідження були *аналіз і синтез*, що проводяться при розгляді норм різних галузей права України з метою вирішення поставлених проблем застосування різних видів юридичної

відповідальності. *Формально-юридичний метод* дозволив здійснити загальний огляд норм національного законодавства, у тому числі екологічного як підстав притягнення до юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. За допомогою методу системно-структурного аналізу було досліджено різні склади екологічних правопорушень залежно від видів юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. За допомогою *методу інтегрального аналізу* вивчено проблеми правового регулювання, практики застосування юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. *Системно-функціональний метод* застосовувався для встановлення перспективних напрямків вдосконалення законодавства щодо запобігання вчинення екологічних правопорушень проти довкілля.

Наукова новизна отриманих результатів. Під час написання кваліфікаційної роботи, досягнуто результати, які є складовими наукової новизни, знаходять свій прояв у теоретичних положеннях та висновках. Здійснено комплексний та системний аналіз інституту юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, його видів, що дозволило висунути ряд пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства та практики його застосування.

Новизна визначається тим, що в ньому здійснено ґрунтовне, комплексне наукове еколого-правове дослідження інституту юридичної відповідальності з урахуванням особливостей, детермінованих комплексом умов правового режиму охорони навколишнього природного середовища, використання та охорони природних ресурсів та комплексів. В результаті обґрунтовано низку положень і висновків, які в сукупності визначають певне збільшення знань в науці екологічного права та розвитку інституту юридичної відповідальності. Елементи наукової новизни містяться також в самій постановці більшості дослідницьких завдань.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані результати можливо застосовувати у подальшій науковій, юридичній або педагогічній діяльності для подальшої наукової розробки вдосконалення юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства; а також у навчальному процесі при викладенні дисциплін «Екологічне право», «Природоресурсне право» та інших спеціальних курсів у навчальному процесі юридичних навчальних закладів.

Апробація дослідження. Основні положення, результати дослідження, висновки і рекомендації були представлені в рамках круглого столу «Теоретико-практичні проблеми розвитку національного права України в умовах євроінтеграції» (Маріуполь: Маріупольський державний університет, 01 грудня 2020 р.).

Структура дослідження визначена метою і завданнями. Робота містить вступ, три розділи, які поділено на шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел (99 найменувань). Обсяг основної частини роботи становить 82 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1.1 Поняття та функції юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства

Проблема охорони навколишнього середовища виходить на передній план не тільки на національному рівні, а й у глобальному світовому масштабі. На сучасному етапі інститут юридичної відповідальності, в тому числі стосовно до сфери взаємодії людини і природи, отримав інтенсивний і багато в чому прогресивний розвиток.

У правовій науці щодо питань юридичної відповідальності з урахуванням її ролі в праві обґрунтовано приділялася досить велика увага. Численні дослідження проводилися у межах теорії права взагалі, а також в галузевих науках, нових і традиційних галузей - адміністративного, цивільного, трудового, кримінального права та екологічного права.

На міжнародному рівні визначаються основні напрями та принципи охорони природи. На сьогоднішній день, в сучасних умовах стан навколишнього середовища вимагає нових підходів до визначення правових основ взаємодії людини, суспільства і природи. Навколишнє середовище і ті компоненти, які входять до її складу, серед яких: природні об'єкти і комплекси, мають особливу цінність для людини. В економічній сфері земля, ліси та інші природні ресурси є головним засобом виробництва.

У соціально-культурній сфері довкілля становить основу формування сприятливих умов життя людини. Величезна соціальна значимість природних об'єктів зумовила формування особливої групи суспільних відносин з приводу використання і охорони навколишнього середовища як засобу

матеріального виробництва і основи життєдіяльності людини. У правовому регулюванні даних відносин переважають імперативні методи, які спрямовані на пріоритетну охорону громадських і публічних інтересів в сфері природокористування.

В сучасних умовах удосконалюються зміст і форми природоохоронної діяльності, уточнюються цілі правової охорони навколишнього середовища і методи їх здійснення.

Основою охорони навколишнього середовища є захист необхідних життєвих інтересів людини, перш за все його невід'ємного права на здорове і сприятливе для життя навколишнє середовище. Тому діяння, які посягають на екологічні інтереси людини, носять асоціальний характер, суперечать нормам моралі і права і є екологічними правопорушеннями.

Формування стійкого та стабільного правопорядку викликає необхідність існування певних способів зміцнення такого правопорядку. Одним із ефективних правових засобів зміцнення правопорядку є заходи юридичної відповідальності, які застосовуються до осіб, що скоїли екологічні правопорушення.

Юридична відповідальність має на меті відновлення порушеного правопорядку шляхом реалізації захисних засобів права, передбачених санкцією порушеної норми. Вона є тим юридичним засобом, який локалізує, блокує негативні відносини та спонукає на позитивні дії людей у формі з позиції права. Юридична відповідальність - важлива міра захисту суспільства і його членів від правопорушень, захисту інтересів особистості, суспільства і держави, інструмент захисту правопорядку і виховання законслухняності, форма реагування держави на порушення встановленого порядку суспільних відносин [1].

Основою правового регулювання юридичної відповідальності служать положення загальної теорії права.

Під час дослідження змісту та сутності юридичної відповідальності вченими застосовуються різні підходи щодо визначення та критерії. Деякі

вчені (С.С. Алексєєв, О.С. Іоффе, М.Д. Шаргородський) розуміють юридичну відповідальність з позиції примусу, тобто мір та заходів державно-правового впливу, котрі пов'язані із застосуванням певних обмежень різного характеру: особистого, майнового, організаційного. Мова йде при цьому про наслідки впливу [2, с. 307-309; 3, с. 317-318]. Також є вчені (Б.Т. Базилев, М.С. Строгович), які досліджують вказаний інститут як відносини між державою та порушником екологічних норм [4, с.122; 5, с.72-73]. Крім того у науковій літературі відповідальність розглядають як потерпання деяких обмежень за вчинене протиправне діяння, серед яких: обмеження особистого або майнового характеру [6, с. 149]. Наступна група авторів (Е.Ю. Ісмаїлова, Ю.В. Трунцевський, Н.Е. Саввіч) окреслюють юридичну відповідальність як форму соціальної відповідальності, що є наслідком порушення законодавчих норм. Вказана позиція говорить про накладення мір примусу, тобто обмежень, санкцій [7, с. 127]. Також, враховуючи позицію М.М. Бринчука, відзначимо, прояв юридичної відповідальності у наявності несприятливих наслідків, які є результатом порушення екологічних вимог [8, с. 324]. Як один із засобів забезпечення виконання вимог норм законів, на думку В.В. Костицького, розуміється відповідальність. Також вчений обґрунтовує ефективність використання вказаних заходів, що у першу чергу залежить від суб'єктів застосування [9, с. 93]. Як фактор захисту прав та інтересів різних суб'єктів, поряд з екологічним наглядом (контролем) розуміє юридичну відповідальність М.Н. Веденін [10, с. 111]. Також, зауважимо, як заходи впливу з боку держави розглядають юридичну відповідальність В.Н. Яковлєв та С.М. Кравченко [11, с. 97-98; 12, с. 34]. Отже, висвітлені трактування досліджуваного інституту свідчать про загальні ознаки які притаманні юридичній відповідальності взагалі. При цьому проаналізовані визначення інституту юридичної відповідальності говорять про їх трактування з позиції ретроспективного виду відповідальності, тобто зв'язку саме з правопорушеннями. Натомість відзначимо також наявність позитивного виду відповідальності, що також притаманне й об'єктам еколого-правової науки.

Обґрунтовуючи вищевказане, вкажимо на позицію Г.В. Тищенко, яка свідчить про наявність ретроспективного та позитивного видів відповідальності [13, с. 137-138]. Крім того такий підхід до видів відповідальності у своїх працях висвітлюють: В.І. Андрейцев, В.В. Петров, С.С. Баб'як, П.Д. Біленчук, Ю.О. Чирва тощо.

Дослідники виділяють наступні види відповідальності, серед яких адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова, кримінальна, в окремих роботах - конституційна відповідальність. Названі види відповідальності встановлюються в рамках традиційних галузей права. Однак у науці екологічного права також мова йде про такий вид відповідальності, як еколого-правова відповідальність, яку, між іншим, розглядають як комплексний інститут юридичної відповідальності.

Отже, стосовно до сфери взаємодії суспільства і природи досліджені кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна, майнова, конституційна, таксова, екологічна, природоохоронна відповідальність. Найбільшу увагу питанням екологічної відповідальності приділяв В.В. Петров, представник радянської науки екологічного права. За позицією вказаного вченого юридична відповідальність в галузі охорони навколишнього природного середовища настає за посягання на встановлений в країні екологічний правопорядок, нормативи та засади, якими закріплено взаємодію суспільства та природи, з точки зору науки, екологічну безпеку суспільства. Отже такі особливості обумовлюють назву відповідальності як еколого-правової. Враховуюче вищевказане, відзначимо, еколого-правова відповідальність визначалась як комплексний і міжгалузевий інститут радянського права, який складається з норм природоохоронного, земельного, гірничого, водного, лісового, адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, колгоспного права [14, с. 146-147].

Однак, досліджуючи види еколого-правової відповідальності, В.В. Петров, як і інші автори, виділяв кримінальну, адміністративну, майнову, в тому числі матеріальну і дисциплінарну відповідальність. При

цьому він відзначав, що майнова відповідальність, що проявляється у вигляді матеріальної і загальної цивільної, регулюється цивільним законодавством [14 с. 157; 162-164].

Концепція еколого-правової відповідальності пізніше була розвинена В.В. Петровим в іншій роботі. З позиції вченого, екологічна відповідальність визначається як економіко-правовий комплекс, у якому поєднуються норми і відповідні їм відносини, пов'язані з відшкодування і попередженням шкоди природному середовищу. При цьому екологічна відповідальність має дві форми: економічну (або еколого-економічну) і юридичну. Еколого-економічна відповідальність, на відміну від юридичної, яка настає за фактом правопорушення, виникає за фактом заподіяння шкоди. Види еколого-економічної відповідальності визначаються в законодавстві як платежі за забруднення навколишнього середовища, за поховання шкідливих відходів, плата за використання вод та ін. На думку В.В. Петрова, еколого-правова відповідальність є видом юридичної відповідальності в системі радянського права. В той же час вона поділяється на дві складові, серед яких: еколого-правове порушення та відповідна санкція за нього, яка передбачена кримінальним, адміністративним, цивільним і іншим законодавством.

Ідея виділення В.В. Петровим еколого-правової відповідальності в науці екологічного права не була підтримана. Так, Ю.С. Шемшученко щодо цього відзначав, що вказана відповідальність є умовною та не може претендувати на самостійне існування як вид [15, с. 30]. Зазначену позицію Ю.С. Шемшученка також підтримували В.Л. Мунтян і Б.Г. Розовський. При цьому вчені окреслили, що еколого-правова відповідальність має комплексний характер, що обумовлює наявність наступних видів відповідальності: адміністративної, матеріальної, дисциплінарної та кримінальної. Проте В.В. Петров, розглядав еколого-правову відповідальність як комплексний міжгалузевий інститут, виключно в рамках екологічного права.

На думку дослідника, інститут еколого-правової відповідальності має внутрішню єдність, не дивлячись на комплексний характер вказаного [16]. Вчений вважав, що даний вид відповідальності є обов'язком зазнавати несприятливі наслідки в разі порушення природоохоронного законодавства. За видами санкцій, які застосовуються, правник виділяв наступні форми юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, серед яких: дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, цивільна, матеріальна. Враховуючи комплексність юридичної відповідальності як правового інституту, вона також поділяється на види.

З позиції М.М. Бринчука, юридична відповідальність за екологічні правопорушення розуміється як взаємозв'язок органів охорони довкілля, правоохоронних органів, іншими уповноваженими суб'єктами і особами, які вчинили екологічне правопорушення (фізичною, посадовою або юридичною) по застосуванню до порушника відповідного стягнення [17].

У свою чергу, В.Н. Яковлев підкреслював, що юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства є проявом накладення примусових заходів на суб'єктів правопорушення екологічного законодавства, які передбачають позбавлення особистого або майнового характеру [18].

Юридична відповідальність втілюється в певній процесуальній формі. Її виникнення пов'язане з різними етапами правозастосовчої діяльності: встановленням об'єктивного факту вчинення правопорушення, залученням конкретної особи до відповідальності; винесенням судового рішення або вироку; реалізацією державного примусу у вигляді санкції.

Виходячи з вищевикладеного, можна виділити наступні ознаки юридичної відповідальності за екологічні правопорушення:

- юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства є формою соціальної відповідальності, одночасно будучи також і самостійною формою соціальної відповідальності;

- відмітною ознакою даного виду юридичної відповідальності є те, що вона застосовується за вчинення правопорушення проти довкілля та її складових, тобто за дії (бездіяльність), що суперечать правовим нормам, за поведінку, що не відповідає нормам екологічного права;
- юридична відповідальність за екологічні правопорушення - це обов'язок правопорушника зазнавати несприятливі наслідки, певні позбавлення;
- несприятливі для правопорушника наслідки повинні виражатися в формі позбавлень особистого (позбавлення волі), організаційного, майнового (відшкодування заподіяних екологічних збитків) характеру;
- несприятливі наслідки, застосовувані до правопорушника, обов'язково повинні бути передбачені в санкції відповідної еколого-правової норми;
- юридична відповідальність є однією з форм впливу, яка застосовується державою; або іншими уповноваженими на те органами або організаціями;
- юридична відповідальність втілюється в певній, встановленій законодавством, процесуальній формі, зокрема, кримінально-процесуальній, адміністративно і цивільно-процесуальній, а також еколого-процесуальній формі;
- юридична відповідальність за екологічні правопорушення - це невід'ємна складова частина правової відповідальності в області охорони навколишнього середовища, поряд з кримінальним, адміністративним, цивільним та іншими видами примусу [19, с. 37-38].

Тому неоднозначність та різноманітність методів розуміння змісту юридичної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища свідчить про її складність. На думку Б.В. Єрофєєва, такий вид відповідальності слід розглядати з трьох сторін: хоча значення різні, але пов'язані між собою: по-перше, як обов'язкове виконання державою екологічного законодавства, по-друге, як відносини між державними

органами та, по-третє, як правова система, тобто система правових норм, яка визначає види, методи та порядок застосування примусових державно-правових заходів впливу на правопорушників для забезпечення екологічного правопорядку [20, с. 185-186]. Враховуючи різні позиції вчених, можна запропонувати таке визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства це спеціальний вид ретроспективної та позитивної юридичної відповідальності, який з одного боку, реалізується у відповідних правовідносинах між правопорушником та державним компетентним органом, а з іншого боку, з приводу вчинення екологічних порушень, за які передбачені відповідні юридичні обов'язки, пов'язані з екологічними порушеннями, за їх протиправні дії та пов'язані з ними обмеження майнового, організаційного чи іншого характеру та пов'язані з уповноваженими державними установами (вжиття мір і заходів, що покладаються на правопорушників, що мають примусовий державно-правовий вплив), а також передбачено кримінальні, адміністративні, цивільні та дисциплінарні засоби впливу. Тому вважаємо, що до особливостей юридичної відповідальності у сфері охорони природи належать: екологічні порушення як підстава ретроспективної юридичної відповідальності у вказаній сфері та наявність юридичного обов'язку дотримуватись екологічних вимог; вимог охорони довкілля як підстави активної (очікуваної) відповідальності у сфері охорони природи; складність юридичної ретроспективної відповідальності у сфері охорони природи, тобто такий вид відповідальності можна розглядати як правовідносини, та як обов'язок правопорушника нести негативні наслідки за злочинні діяння, як державний примусовий засіб тощо; засоби захисту юридичної відповідальності у сфері охорони природи, а саме реалізація даного виду відповідальності забезпечується різними правовими засобами, серед яких: кримінально-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові, дисциплінарні тощо.

Суть екологічної відповідальності, її специфіка за екологічні правопорушення проявляється в певних функціях, які вона виконує. Функція

правової відповідальності за екологічні правопорушення обумовлює роль і значення, які виконує правова відповідальність у системі екологічного права.

В науці екологічного права виділяють наступні види функцій відповідальності за порушення екологічного законодавства: забезпечувальна, превентивна, компенсаційна, стимулююча, виховна, каральна. Забезпечувальна функція передбачає комплекс заходів підтримання збереження належного стану навколишнього природного середовища та окремих його складових. Превентивна функція проявляється в запобіганні нових правопорушень в екологічній сфері. Компенсаційна функція спрямована на поновлення порушеного стану навколишнього середовища, відшкодування заподіяної шкоди природним об'єктам та природним ресурсам. Стимулююча функція спрямовує виконання громадянами та юридичними особами незалежно від форм власності виконання та додержання екологічного законодавства. Виховна функція направлена на виховання людей та підвищення екологічної культури, формування у громадян впевненості в стабільності чинного правопорядку та захисту екологічних прав та інтересів. Функція покарання полягає в обмеженні прав і та свобод правопорушника, покладенні на останнього додаткових обов'язків та виникненні негативних наслідків вчиненого.

1.2 Екологічне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в екологічній сфері

Підставами юридичної відповідальності є такі складові, без яких відповідальність взагалі може не наступати. До таких відносяться наявні правові норми, якими передбачено юридичну відповідальність за порушення встановлених вимог законодавства та безпосередньо вчинення правопорушень в сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

Відзначимо, що норми права, які являють собою підстави юридичної відповідальності в нині діючому екологічному та природоресурсному законодавстві є достатньо поширеними. Розглядаючи попередні редакції базового закону «Про охорону навколишнього природного середовища», а саме від 30 червня 1960 року, який не містив мір відповідальності за порушення екологічного законодавства, тобто носив декларативний характер, варто вказати, що нині діючий закон вказує на можливі види відповідальності та обов'язкові вимоги щодо їх застосування [21]. При цьому базою застосування юридичної відповідальності є норми екологічного та природоресурсного законодавства. Мова йде про норми, які зосереджені у поресурсових кодексах та законах, серед яких: Земельний кодекс [22], Водний [23], Лісовий кодекс [24], а також положення Законів «Про природно-заповідний фонд України» [25], «Про виключну (морську) економічну зону України» [26], «Про рослинний світ» [27], «Про тваринний світ» [28], «Про мисливське господарство та полювання» тощо [29]. У вказаних актах закріплено основні правопорушення, за вчинення яких перебачено юридичну відповідальність, а також визначено умови їх застосування.

Правові норми, як основа юридичної відповідальності за порушення природоресурсового та екологічного законодавства в певних випадках закріплюють порядок притягнення до відповідальності, способи застосування, види суб'єктів по їх застосуванню, умови виконання покладених санкцій і т. д. Але вказані норми, якими закріплено та встановлено порядок реалізації відповідальності за порушення законодавства в сфері довкілля знаходяться як в природоресурсовому і в екологічному законодавстві, так і в охоронних галузях національного права.

До них в даний час можна віднести також поресурсові і екологізовані норми цивільного і господарського законодавства, що становлять підстави для застосування відповідних заходів відповідальності за ресурсові-екологічні правопорушення.

Так, підставою юридичної відповідальності є вчинення правопорушення, тобто протиправного, винного діяння, яке порушує встановлений правопорядок у суспільстві.

При цьому вищевказані дії вчиняються свідомо, що суперечить приписам по виконанню покладених на них юридичних обов'язків і, які порушують суб'єктивні права. Підставою для покладання юридичної відповідальності за порушення вимог природоресурсового та екологічного законодавства є правопорушення, вчинені проти довкілля та його складових.

Узагальнено в юридичній літературі вони отримали назву «екологічні правопорушення» і виступають в якості самостійних видів правопорушень, закріплених в природоресурсовому та екологічному законодавстві. Вони характеризуються своєю екологічною спрямованістю, що створюють загрозу екологічної небезпеки для суспільства в цілому і кожної людини окремо.

Суспільна небезпека екологічних правопорушень полягає в тому, що протиправні вчинки правопорушників спрямовані на негативні зміни в навколишньому природному середовищі, зокрема на правовий режим використання природних ресурсів та режим охорони об'єктів природи: земель, надр, вод, лісів, природно-заповідного фонду, тваринного і рослинного світу, морської економічної зони і континентального шельфу, атмосферного повітря і т. д.

Крім того правопорушення в сфері довкілля порушують екосистемний зв'язок природних компонентів та їх існування та провокує ризик Екологічні правопорушення включають в себе не тільки ймовірність зміни окремих взаємозв'язків у природному середовищі і руйнування закономірностей функціонування екосистеми в цілому, але і обставини підвищення ризику і потенційної небезпеки для забезпечення економічних і екологічних інтересів суспільства і охоронюваних законом прав громадян. Вказане підтверджується нормою Конституції України (ч. 1 ст. 50), якою регламентовано право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, а також відшкодування шкоди у разі порушення вказаного права [30].

Зміст екологічних правопорушень становлять дії або бездіяльність, що суперечать вимогам природоресурсового та екологічного законодавства. Протиправність екологічного правопорушення полягає в посяганні на встановлений правопорядок з надання та використання природних об'єктів, забезпечення охорони навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів природи, відновленню зруйнованих екосистем і т. д.

Екологічне правопорушення являє собою таку протиправну поведінку юридичної або фізичної особи, яке було скоєно шляхом дій (самовільне порубка, незаконне полювання) або бездіяльності (невжиття заходів щодо обмеження викидів, зниження шумового впливу, запобігання забрудненню або засмічення). Екологічна протиправність означає невідповідність дій або бездіяльності суб'єкта відповідальності вимогам природоресурсового та екологічного законодавства. При цьому невиконання норм може відбуватися як частково так і повністю.

Вираженням протиправності є невиконання або неналежне виконання законодавчих вимог, якими врегульовано природоресурсові і екологічні суспільні відносини. В окремих випадках екологічне правопорушення може становити собою невиконання норм органів місцевого самоврядування, у разі їх відповідності діючому законодавству. Зауважимо, наявність достатньої кількості локальних актів, якими врегульовано екологічні відносини на місцевому рівні. Змістом вказаних локальних актів є охорона рослинного світу у межах населених пунктів, також реалізація містобудівних норм, виконання вимог регіональних та місцевих правил забудови, забезпечення планування та благоустрою території, дотримання санітарно-гігієнічних правил і т. д.

Проявом порушення вимог екологічного законодавства є дії (порушення вимог по використанню природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища, невиконання приписів з оцінки впливу на довкілля), та бездіяльність (невжиття заходів щодо запобігання забруднення довкілля, відмова від виконання робіт по ліквідації шкідливих

наслідків аварій, що негативно впливають на природне середовище, невчасне сповіщення відповідних служб про виробничі викиди або скиди забруднюючих речовин).

Таким чином, екологічним правопорушенням є протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке порушує встановлений державою правопорядок в сфері природокористування, відтворення природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища або створюють загрозу заподіяння шкоди навколишньому середовищу, за які чинним законодавством передбачена юридична відповідальність.

Поняття екологічного правопорушення як підстави юридичної відповідальності за порушення вимог чинного законодавства має цілий ряд особливостей, як за своїм складом, так і за умовами покладання конкретних видів відповідальності.

Екологічному правопорушенню, також як і будь-якій іншій протиправній поведінці, притаманні певні ознаки, що утворюють його склад. Воно містить об'єкт та об'єктивну сторону правопорушення, суб'єкт і суб'єктивну сторону екологічного правопорушення. Однак, за позицією В.І. Андрейцева щодо складу екопорушення, акцентовано увагу на предметі посягання, окремо виділено суб'єктивні та об'єктивні ознаки складу [31].

Об'єктами екологічних правопорушень є суспільні відносини, закріплені чинним законодавством, які регулюють природокористування, охорону довкілля та забезпечення екологічної безпеки. Правова регламентація окреслених відносин повинна відображати сучасний стан суспільства в контексті екологічної безпеки та характеризуватися доступністю вимог в сфері науки та техніки з точки зору охорони довкілля. При цьому об'єкти екопорушень поділяють на відповідно такі, які розглядаються у вузькому та широкому значенні [32].

Згідно чинного екологічного законодавства виділяють загальні та спеціальні об'єкти правопорушень.

Загальними об'єктами визначають екопорушення, які посягають на порядок охорони та використання природних ресурсів, оптимальний взаємозв'язок довкілля та суспільства в питаннях захисту від посягань. Відзначимо, що в такому випадку об'єктами протиправного впливу є саме довкілля та його складові елементи, інтереси громад в цілому, а не інтереси держави, як такі. Проте все ж таки підтримання стабільного та безпечного довкілля відноситься до важливіших обов'язків держави, згідно конституційних норм (ст. 16) [30].

Отже, відзначимо, екологічний правопорядок є загальним об'єктом екологічного правопорушення. Тому будь-яке посягання на цей правопорядок є правопорушенням. Важливим є ставлення суспільства в цілому до раціонального використання природних ресурсів та охорони природи, що складає основу загального об'єкта екологічного правопорушення. Актуальним при кваліфікації дій порушників є виділення спеціального об'єкта екологічного правопорушення, що характеризується однорідними або близькими суспільними відносинами в галузі використання природних ресурсів, серед яких: земельні, водні, корисні копалини, атмосферне повітря, лісові та рослинні ресурси, тваринний світ, ресурси континентального шельфу, морської економічної зони тощо.

Враховуючи вищевказане, можна сказати, які об'єкти відносяться до спеціальних. Серед вказаних це порушення відносин власності українського народу на природні ресурси, що регламентується нормами Конституції України (ст. 13), також відносин державної, комунальної та приватної власності на природні ресурси, які закріплено діючим природоресурсним законодавством, як от земельним, фауністичним, природно-заповідним. Крім того до спеціальних об'єктів також відносять порушення відносин з надання, викупу, вилучення, перерозподілу певних видів природних ресурсів, а також відносин у сфері управління між природокористувачами та органами державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють повноваження

на підставі Конституції України та природоресурсного (екологічного) законодавства [30].

Наявними для видів об'єктів екологічних правопорушень є протиправні посягання на суспільні відносини, врегульовані природоресурсним законодавством. Вони, як правило, виступають в формі правопорушень в галузі природокористування та підтримання належного стану природних ресурсів як складових довкілля, а також їх захисту.

Для складу екопорушення характерним є поведінка яка порушує екологічні норми, та посягає тим самим на екологічний порядок, встановлений на законодавчому рівні, який є усталеним та являє сукупність екологічних норм.

Протиправність може виявлятися у формі активних дій (допущення наднормативних, аварійних і залпових скидів і викидів забруднюючих або шкідливих речовин в навколишнє середовище, перевищення норм та лімітів використання природних ресурсів) або пасивної поведінки в формі бездіяльності, котрі ігнорують приписи природоресурсового та екологічного законодавства.

Протиправність дії є характерною не тільки тоді, коли вони порушують конкретні правила щодо використання природних ресурсів та екологічне законодавство, а й коли порушують загальні вимоги щодо використання природних ресурсів та принципи охорони навколишнього середовища. Останнє включає відмову в наданні своєчасної, повної та достовірної інформації про якість довкілля, приховування інформації про екологічні умови та фальсифікацію причин хвороб людей, тварин та рослин.

Об'єктивним результатом екологічної злочинності є заподіяння шкоди навколишньому середовищу чи окремим ресурсам або які створюють загрозу спричинення шкоди.

Зміст поняття екологічної шкоди містить наступні складові: прямі дійсні збитки, які заподіяні об'єктам природи, компенсацію грошових коштів

та матеріальних витрат на їх відновлення та відшкодування збитків, які завдані погіршенням якості навколишнього середовища або її втратою.

Для об'єктивної сторони екологічного правопорушення характерним є наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою і наявним негативним станом, або провокуванням загрози щодо цього. Події, які настали у результаті протиправних дій та викликали появу негативних наслідків іменуються причинним зв'язком. Причинний зв'язок є невід'ємною складовою частиною об'єктивної сторони правопорушення, внаслідок якого заподіюється економічна або екологічна шкода природному середовищу. При відсутності такого зв'язку сам факт заподіяння шкоди навколишньому середовищу в цілому або його окремих об'єктах не можна визнавати правопорушенням.

Шкода природному середовищу завдається не тільки внаслідок протиправних дій, але і правомірною поведінкою заподіювача шкоди. Крім того існують випадки правомірної шкоди. Прикладом цього є випадки, передбачені земельним законодавством (гл. 24 ЗК), коли відшкодовується збитки землевласникам та користувачам земель у разі погіршення стану земель, та у разі коли вони вже непридатні для використання.

Правомірне заподіяння шкоди водному середовищу відбувається в результаті аварійних скидів забруднюючих речовин із суден, передбачених ст. ст. 304 і 305 Кодексу торговельного мореплавства [33]. Таке ж заподіяння шкоди природним об'єктам може мати місце, наприклад, при самозахисті від диких тварин, знищенні чи пошкодженні об'єктів природи при необхідній обороні і т. д. Однак обсяг правомірно завданої шкоди природному середовищу не може бути безмежним. Його розміри визначаються межами нормального ризику.

Суб'єкти екологічного правопорушення в складі останнього займають важливе місце. Ними можуть бути підприємства та організації різних форм власності: державні, громадські, кооперативні, колективні, акціонерні, орендні, сімейні, приватні, індивідуальні, спільні та т. д. Передача у приватну

власність призвела до деякого скорочення державних і збільшення недержавних підприємств - природокористувачів, нерідко порушуючих вимоги природоресурсового та екологічного законодавства.

Суб'єктами екологічних правопорушень можуть виступати різні державні та недержавні формування, установи, а також об'єднання. Крім того можливе вчинення екопорушень також іноземними формуваннями, зарубіжними міжнародними організаціями. Розвиток концесійних відносин з залученням природних ресурсів, укладення договорів про розподіл продукції та деякі інші нововведення, що знайшли своє законодавче визнання у вітчизняному праві, дещо розширили іноземний склад серед суб'єктів екологічних правопорушень.

Разом з тим, слід зазначити, що суб'єкти екологічних правопорушень необов'язково повинні бути власниками природних ресурсів, природокористувачами. Можлива відсутність вказаних вище відносин, бо обов'язки нести відповідальність за скоєні правопорушення в рівній мірі залежать як від стану в правовідносинах (договірні відносини), так і знаходження поза правовідносинами (деліктні зобов'язання). Важливим тут є володіння підприємством – суб'єктом відповідальності правами юридичної особи, що включає і здатність нести юридичну відповідальність, тобто деліктну правосуб'єктність.

Так, суб'єктом відповідальності може бути й держава. Вказане обумовлюється наявністю покладених на державу екологічних функцій. За порушення законодавчих вимог щодо здійснення функцій відповідальність несуть виконавчі органи влади, до яких відносяться міністерства, агентства, служби тощо. У вказаному випадку вбачається порушення відповідними органами конституційних норм, якими закріплено основні права та свободи людини та громадянина, у тому числі екологічні права

Відповідальність держави за національним законодавством заснована на тому, що вона виконує в сучасних умовах важливі екологічні функції для суспільства. За невиконання або неналежне виконання державою цих

функцій відповідають його виконавчі органи управління, серед яких міністерства, служби, агентства, інспекції. У цьому аспекті мова йде про конституційну відповідальність за порушення екологічного законодавства, суб'єктами якої є вищевказані органи. Так, передбачаються порушення Основного закону, яким закріплено екологічні права, які попередньо характеризовано (ст. 13, ст. 50) [30].

У чинному галузевому законодавстві відсутнє закріплення відповідальності держави саме за порушення конституційних норм. Обов'язок забезпечення реалізації Орхуської Конвенції про доступ до екологічної інформації покладено на центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику в сфері охорони довкілля, яким є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Отже, конституційно-політична відповідальність більшості чи політичної партії Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України за порушення права на екологічну інформацію може перерости в дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність посадових осіб міністерства. При цьому основним органом конституційної відповідальності можуть бути лише міністри, їх заступники, а можливо, і керівники служб чи відомств, які призначаються на посади за так званою партійною квотою або за згодою партій, що утворюють коаліцію. За порушення прав громадян на користування природними надбаннями українського народу може настати конституційна відповідальність у разі прийняття рішення, яке перешкоджає реалізації цього права, у тому числі нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього природного середовища. Ця відповідальність також може бути наслідком зловживання владою, або неприйняттям відповідних рішень, у результаті чого порушуються права певних осіб, як от правових засад використання різних видів природних ресурсів (ст. 92) і т. д.

Це може мати місце при порушенні ними законодавства щодо надання, вилучення або перерозподіл природних ресурсів, неприйняття заходів по забезпеченню екологічної безпеки населення, недотримання умов і порядку

залучення до відповідальності за екологічні правопорушення і т. п. Суб'єктами вказаного виду відповідальності, поміж інших, можуть також бути виконавчі органи місцевого самоврядування.

Безумовно, в подібних випадках відповідальність держави в особі її уповноважених органів і виконавчих органів місцевого самоврядування, а також вітчизняних та іноземних юридичних осіб обмежується застосуванням заходів цивільно-правової відповідальності, а в законі передбачених випадках - заходами адміністративної відповідальності, так як суб'єктами кримінальної або дисциплінарної відповідальності вони бути не можуть. Суб'єктами юридичної відповідальності за екопорушення крім вказаних також можуть бути посадові особи органів влади та місцевого самоврядування, а також керівники підприємств незалежно від форм власності останніх. Зазначені особи притягуються до різних видів відповідальності у разі порушення або невиконання повноважень та функцій в екологічній сфері, які на них покладено законодавством.

Громадяни, як фізичні особи, також є суб'єктами відповідальності за порушення природоресурсового та екологічного законодавства. Види порушень норм природоресурсового та екологічного права та санкції за їх вчинення громадянами широко представлені в чинному законодавстві. До них відносяться незаконні види полювання, промислу продуктів життєдіяльності тваринного світу, вирубки насаджень і збору дикої рослинності і т. д.

Громадяни як суб'єкти відповідальності за екологічні правопорушення повинні бути деліктоздатними, якимникає з повнолітнього віку. Однак ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу [34] і ст. 12 Кодексу про адміністративні правопорушення фіксують 16-річний вік, з якого можливе притягнення до цих видів відповідальності.

Цивільним законодавством (ч. 3 ст. 33, ст. 1179 ЦКУ), передбачено більш знижений вік притягнення до такого виду відповідальності за шкоду до вісімнадцяти років [35], тобто самостійно на загальних підставах. Таким

чином, цивільно-правова відповідальність малолітніх громадян за екологічні правопорушення може наступати з 14-річного віку. У зв'язку з допущенням ст. 188 КЗпП як виняток можливості прийому на роботу осіб, які досягли 15 років, можна допускати і можливість настання дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення для працюючих неповнолітніх з 15-річного віку [36].

Суб'єктивна сторона екологічного правопорушення характеризується виною особи, яка заподіює шкоду. Вина передбачає психічне ставлення суб'єкта правопорушення до вчиненого ним протиправного діяння або бездіяльності та у разі вчинення правопорушення з матеріальним складом, також наслідків. Вина розглядається як вольова категорія та передбачає можливість вибору поведінки правопорушника, тобто дії, які запобігають або знижують шкідливий вплив на навколишнє природне середовище. Отже, протиправне діяння дозволяє визначити його мотиви, цілі, наміри, інтереси, які переслідувалися при здійсненні протиправного вчинку.

Також для екологічного законодавства характерними є форми вини, які притаманні кримінальному та цивільному праву. Серед таких форм вини: умисел та необережність. При цьому форми вини в екологічних правопорушення здійснюють вплив на вибір видів і заходів відповідальності, розміри відшкодування шкоди і обмеження його меж. Умисна форма вини характерна у разі усвідомлення винним порушення вимог природоресурсного або екологічного законодавства та бажанням заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, природним ресурсам та іншим її складовим.

Висновки до розділу 1

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства є комплексним правовим інститутом, поясненням чого є неоднозначність у трактуванні змісту поняття юридичної відповідальності, а також

багатоманітність підходів науковців щодо визначення останнього. Окреслено різні підходи щодо визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, серед яких найбільш доцільним та ємним визначено наступне. Юридична відповідальність за порушення природоохоронного законодавства – це особлива ретроспективна та позитивна юридична відповідальність, яка реалізується у відповідних правовідносинах. Правові вимоги та обов'язки, пов'язані з правопорушниками (повідомлення про свої протиправні дії та потерпання майнових, організаційних чи інших пов'язаних з ними обмежень) та уповноваженими державними органами (вжиття заходів та мір впливу) щодо примусового державно-правового впливу на правопорушників), а також кримінальні, адміністративні, цивільно-правові та дисциплінарні заходи та міри (методи впливу).

Окреслено основні ознаки юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, серед яких: вона є однією з форм соціальної відповідальності, підставою її є екологічне правопорушення тощо. Також вказано на окремий вид відповідальності, як еколого-правова, яка являє собою комплексний правовий інститут, що включає всі види відповідальності за порушення екологічного законодавства, але при цьому враховуються особливості екологічного законодавства, у тому числі предмету посягання та його властивостей, що безпосередньо враховується під час кваліфікації діянь правопорушників та особливостей покарань, у тому числі відшкодування збитків. Охарактеризовано основні функції юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. До таких функцій відносяться, зокрема, відповідальності за порушення екологічного законодавства: забезпечувальна, превентивна, компенсаційна, стимулююча, виховна, каральна. Зосереджено увагу на екологічному правопорушенні, як підставі юридичної відповідальності в екологічній сфері. Відзначено поняття екологічного правопорушення, зміст якого полягає у порушенні

встановленого порядку в екологічній сфері, загрозі спричинення шкоди, за що передбачена діючим законодавством юридична відповідальність.

Поняття екологічного правопорушення як підстави юридичної відповідальності за порушення вимог чинного законодавства має цілий ряд особливостей, як за своїм складом, так і за умовами покладання конкретних видів відповідальності. Охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні складові екологічного правопорушення.

РОЗДІЛ 2

ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

2.1 Адміністративна відповідальність за порушення екологічного законодавства

Адміністративна відповідальність є найпоширенішим видом юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та водночас найбільш дієвим правовим інструментом протидії адміністративним проступкам, який передбачає застосування уповноваженими органами відповідних санкцій за вчинення адміністративних проступків.

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення - це суспільні відносини щодо вжиття заходів адміністративного впливу (покарання) за винні та протиправні дії з порушенням встановленого порядку використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, екологічних прав громадян. Адміністративна відповідальність передбачає уповноваження органів та посадових осіб накладати адміністративні стягнення на суб'єктів, які вчиняють адміністративні правопорушення у сферах природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Цей вид відповідальності є діючим методом, який впливає на правопорушників, оскільки він застосовується адміністративно, іноді в судовому порядку, і його застосування не вимагає розрахунку збитків.

За словами Ю.С. Шемшученка та М.М. Бринчука, адміністративна відповідальність виражається у застосуванні адміністративних заходів державними органами за їх компетенцією за вчинене адміністративного екопорушення [37].

Адміністративна відповідальність - один із видів відповідальності, що застосовується до правопорушників, які порушують екологічне законодавство. Цей вид відповідальності та інші види відповідальності закріплені у базовому законі «Про охорону навколишнього природного середовища», який встановлює загальні принципи та засади природокористування [38]. Дуже часто такий вид відповідальності застосовується у сфері природокористування та охорони довкілля. При цьому застосовується адміністративний вплив органами, які наділені таким правом за порушення в сфері екології.

Так як основою поєднання правопорушень є саме їх об'єкт, то відзначимо його теоретичне значення та практичне. Від цього залежить правильна кваліфікація дій правопорушника, що дозволить відмежувати склади правопорушень один від одного. Що стосується родового об'єкту, то вкажимо на його неоднозначний та складний характер. Так, важливим фактором поділу адмінпорушень є визначення об'єкту, важливого з точки зору теорії та практики. Основний об'єкт складають відносини сфери природокористування, охорони та захисту довкілля, охорона та захист життя та здоров'я людей.

Щодо видового об'єкту, зауважимо, на суспільні відносини характерні для управління в сфері екології та безпосередньо охорони довкілля. Крім того відмітимо наявність безпосереднього об'єкту, тобто суспільні відносини конкретного посягання. Для об'єктивної сторони характерно активні дії, якими порушується законодавство в сфері захисту довкілля та підтримання екологічної безпеки. При цьому характер та вид посягання враховуються під час застосування факультативних ознак об'єктивної сторони. Суб'єктом є як правило особа 16 років, осудна. Наявні також спеціальні суб'єкти, серед яких посадові особи, тобто можуть бути керівники підприємств, працівники державних органів, органів місцевого самоврядування тощо.

Змішана форма вини характерна для суб'єктивної сторони правопорушення. Основна частина адмінпорушень вчиняється умисно, однак наявні також такі, що є необережними.

Адміністративні правопорушення та злочини схожі за зовнішнім виглядом, але основним критерієм відмінності є ступінь небезпеки поведінки та тяжкість наслідків. Однією з умов притягнення до адміністративної відповідальності адміністративне законодавство передбачає відсутність ознак злочинної діяльності у протиправній поведінці. Відповідно до положень частини другої статті 9 Закону про адміністративні правопорушення адміністративна відповідальність за протиправні дії, передбачені цим Законом, настає лише у разі, якщо протиправні дії не мають характеру кримінальної відповідальності [39]. У Кримінальному кодексі України зазвичай наводяться основні ознаки, що відрізняють екологічні злочини від адміністративних проступків.

Підстави та порядок застосування адміністративної відповідальності визначені екологічним законодавством та Кодексом України про адміністративні правопорушення. Загальні підстави адміністративної відповідальності, тобто перелік порушень екологічного законодавства та безпосередньо екологічних адміністративних порушень закріплені законодавством з адміністративних правопорушень, та містять відповідні норми щодо цього (глава 7 КУпАП). За об'єктивними характеристиками адміністративні правопорушення подібні до злочинів, але основними критеріями їх розрізнення є ступінь небезпеки скоєного та тяжкість наслідків останнього. Однією з підстав притягнення до адміністративної відповідальності є відсутність кримінальних ознак протиправних дій суб'єкта правопорушення.

Доцільним вважаємо зосередити увагу на визначенні поняття екологічне адміністративне правопорушення. При цьому логічним видається зупинитися на загальному понятті адміністративного правопорушення. Легальне визначення вказаного подається у ст. 9 Кодексу України про

адміністративні правопорушення та являє собою протиправну, винну дію (бездіяльність), яку направлено на порушення громадського та порядку управління, у тому числі посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [39]. Щодо цього загального поняття практично відсутні дискусії. Однак щодо екологічного адміністративного правопорушення існують різні погляди вчених щодо визначення вказаного поняття та його змістовного наповнення, що є наразі актуальним в аспекті адміністративної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Підставою адміністративної відповідальності за порушення екологічного законодавства є екологічне адміністративне правопорушення.

Отже, розглянемо погляди деяких вчених, наукові розробки яких стосувалися визначення вказаного поняття. Загальне поняття правопорушення у теорії права розуміється як суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, яке вчиняється дієздатною особою, за яке передбачена юридична відповідальність [40, с. 420]. Це одне з визначень поняття правопорушення, інші мають схожий зміст та суттєво не відрізняються. При цьому мають загальні риси, які характеризують поняття правопорушення та які є загальновизнаними ознаками. Серед таких рис: протиправність, або неправомірність; суспільна шкідливість, або небезпечність; вираження через протиправні дії або бездіяльність; вольовий характер, а також винність. Далі до уваги необхідно зосередитися на понятті адміністративне правопорушення, яке характеризується тими ж самими ознаками, але різниться ознакою адміністративної караності, тобто настанням саме адміністративної відповідальності. Якщо говорити про адміністративне екологічне правопорушення, то варто вказати на підставу настання адміністративної відповідальності, якою є в даному випадку екологічне правопорушення. При цьому доцільно навести існуючі в науці екологічного та адміністративного права дефініції визначення вказаного

поняття. Отже, у самому загальному вигляді Л.О. Бондар та В.В. Курзова розуміють екологічне правопорушення як протиправне діяння або бездіяльність, що порушує встановлений екологічний правопорядок, за скоєння якого законом передбачена правова відповідальність [41, с. 91]. Такої позиції щодо визначення також дотримується Н.Д. Красіліч [42, с. 335]. Також існують визначення, які мають обмежені ознаки характеристики адміністративного екологічного правопорушення, як от об'єкт, який характеризується загальністю визначення, або, наприклад, не вказано на можливість застосування відповідальності, що в свою чергу не дає підстави відмежувати вид правопорушення. Так, В.М. Завальний, характеризуючи поняття екологічного правопорушення, не вказує на який саме правопорядок посягає правопорушник, що є ознакою саме екологічного правопорушення, тобто відсутня вказівка на екологічний характер вчинюваного діяння [43, с. 385].

Враховуючи визначення поняття екологічного правопорушення відзначимо основні риси якими вказане відрізняється від інших правопорушень. Специфічними рисами є: екологічна спрямованість, екологічна небезпечність та екологічна протиправність. Крім того у більшості випадків вчинюваних правопорушень екологічної направленості мова йде про двооб'єктний характер екологічного правопорушення, що включає наступні об'єкти посягання, яким найчастіше завдається шкода: навколишнє середовища та здоров'я людини [44]. Враховуючи позиції дослідників загальної теорії права та з питань визначення поняття екологічного правопорушення, можна визначити останнє як протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке посягає на встановлені законодавством вимоги щодо використання та охорони навколишнього природного середовища та його складових, а також забезпечення екологічної безпеки, спричинює чи може спричинити шкоду навколишньому природному середовищу та\або здоров'ю людини, за яке передбачена юридична відповідальність. При цьому, спираючись на загальне визначення поняття екологічного правопорушення маємо можливість також

охарактеризувати адміністративне екологічне правопорушення, та його специфічні риси, ознаки. В такому випадку також можна навести приклади позицій вчених, які займалися питаннями дослідження адміністративних екологічних правопорушень. Так, на думку К.А. Рябець та В.І. Курило адміністративне екологічне правопорушення це винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність), яке порушує встановлений порядок охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, завдає шкоду здоров'ю людини та природі і за яке законом передбачено адміністративну відповідальність [45, с. 5; 46, с. 264]. В цьому визначенні наявна відсутність вказівки на можливість завдання шкоди, а також на екологічний характер. З позиції О.М. Хіміч адміністративне екологічне правопорушення розуміється як протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке вчиняє дієздатна особа, результатом якої є настання екологічної шкоди, або загроза її заподіяння та порушення прав суб'єктів екологічних відносин [47, с. 72]. У цьому понятті маємо відзначити відсутність вказівки на вид юридичної відповідальності, що дає змогу розцінювати вказане поняття як загальне поняття екологічного правопорушення. Також на нашу думку здається невдалим визначення стосовно порушення прав та законних інтересів суб'єктів тільки екологічного права. Відзначимо, що коло суб'єктів, права та законні інтереси яких можуть бути порушені, значно ширше, ніж вказано у понятті.

Так, враховуючи позиції вчених щодо визначення поняття екологічного адміністративного правопорушення, маємо можливість запропонувати наступне визначення останнього. Отже, адміністративне екологічне правопорушення це винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність), яке вчиняється праводієздатним суб'єктом, порушує встановлений порядок охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, завдає шкоду здоров'ю людини та природі і за яке законом передбачено адміністративну відповідальність.

Дискусійними також є питання щодо ознаки адміністративного екологічного правопорушення як суспільна небезпечність. Існують різні позиції вчених цієї сфери дослідження щодо розмежування адміністративних екологічних правопорушень та кримінальних екологічних правопорушень за ступенем суспільної небезпеки. Мова йде про наявність суспільної небезпеки або суспільної шкідливості, як ознаки адміністративного екологічного правопорушення. Отже розглянемо зазначені позиції. Так, на думку Л.В. Коваль суспільна небезпека є основою більшості адміністративних правопорушень, проте також вказує на наявність небезпечних адміністративних правопорушень, які не становлять суспільної небезпеки, а є суспільно шкідливими. При цьому науковець стверджує, що ознаки суспільної небезпеки вони набувають у сукупності [48, с. 11-13]. Ю.О. Левенець вважає, що адміністративні правопорушення за своєю суттю суспільно шкідливі, та їх недоречно характеризувати як суспільно небезпечні. В даному випадку науковець надає аргументи щодо розмежування небезпеки та суспільної шкідливості. Так поняття небезпека містить елементи будь-якого ризику для життя та здоров'я людей, завдання реальної шкоди, а поняття суспільна шкідливість характеризується незначним, «легким» завданням шкоди здоров'ю людині в перспективі або взагалі відсутністю факту настання шкоди [49, с. 61-62].

У разі скоєння повторно правопорушення проти довкілля, мова йде про підвищену суспільну небезпеку, тяжкість наслідків, систематичність. Порівнюючи правопорушення адміністративні та кримінальні, відзначимо, що у разі настання тяжких наслідків мова йде наприклад про злочин за ст. 247 ККУ, а у разі відсутності останніх, це вже адміністративне правопорушення передбачено ст. 105 КУпАП (порушення вимог щодо виконання фітосанітарних заходів).

Аналізуючи далі правопорушення в сфері охорони навколишнього середовища маємо змогу відзначити основні ознаки розмежування кримінальних правопорушень (злочинів) та адміністративних

правопорушень. Так, у разі, якщо порушення встановлених законодавством правил охорони надр спричинило небезпеку для життя або здоров'я людей чи навколишнього середовища, тобто тяжкі наслідки, у такому разі настає кримінальна відповідальність за ст. 240 Кримінального кодексу України [34]. При цьому, якщо такі наслідки відсутні, винного притягають до адміністративної відповідальності за порушення вимог щодо охорони надр або порушення правил та вимог проведення робіт по геологічному вивченню надр (ст.ст. 57-58 КУпАП) [39]. При цьому штрафи є основним заходом стягнення, застосовуваним до правопорушників. Загальний порядок закріплено у Кодексі про адміністративні правопорушення щодо застосування адміністративних стягнень.

2.2 Особливості цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства

Цивільна відповідальність за порушення природоохоронного законодавства різниться особливостями об'єкта правопорушення. Крім того метою вказаної відповідальності є відновлення довкілля або компенсація шкоди, яка заподіюється екологічними правопорушеннями. Цивільна відповідальність за порушення екологічного законодавства закріплена Цивільним кодексом України.

Цивільна відповідальність за порушення природоохоронного законодавства ґрунтується на характері злочинного об'єкту та метою відновлення довкілля або відшкодування шкоди, завданої екологічними порушеннями.

Положеннями вказаного законодавчого акту регулюються відносини сфери використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища. Також питання застосування цивільно-правової відповідальності регулюються іншими актами законодавства. Наявність інституту цивільно-правової відповідальності обумовлено компенсацією порушником

екологічного законодавства матеріальної та моральної шкоди, яка компенсується безпосередньо потерпілим сторонам від вчинення правопорушення. Вказаний вид відповідальності застосовується поряд з іншими видами відповідальності, серед яких: кримінальна, адміністративна та дисциплінарна.

Так, питання застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства регламентовані Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 69), змістом якої є компенсація заподіяної шкоди порушенням екологічного законодавства, повністю, коли не враховується також збір за забруднення довкілля та зниження суми стягнення. Потерпілі також наділені правом на отримання неодержаного прибутку, за період, для відновлення довкілля, здоров'я тощо.

У разі володіння джерелами підвищеної екологічної небезпеки, за такими особами закріплено обов'язок компенсації заподіяної шкоди потерпілим. При цьому мається на увазі випадки, коли не доведено виникнення шкоди у результаті стихії або умислу потерпілих осіб. У разі заподіяння шкоди здоров'ю громадян саме екологічними правопорушеннями, її відшкодування відбувається шляхом надання таким особам пільг і компенсацій, оформлення лікарняних, застосування заходів соціально-економічного захисту. У випадках, коли забрудненням довкілля завдається шкода здоров'ю або майну, можливим вважається страхування ризику заподіяння шкоди.

З'ясовуючи питання цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства, у першу чергу звертаємося до базового Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яким визначено основні види відповідальності за порушення екологічного законодавства. Отже, відзначимо, що чинним екологічним законодавством України не закріплено поняття вказаного виду відповідальності, проте поняття та сутність цивільно-правової відповідальності є предметом дискусій вчених цієї сфери дослідження. На думку В.І. Андрейцева [50, с. 204] та

М.І. Малишка [51, с. 13], майнова відповідальність за екологічні правопорушення являє собою вид юридичної відповідальності, яка передбачає виконання обов'язку фізичними чи юридичними особами компенсувати шкоду, яка нанесена власникам або природокористувачам у результаті порушення природоохоронного законодавства. За позицією В.К. Попова [52, с. 168], С.В. Разметаєва та М.В. Шульги [53, с. 180], цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства передбачає покладення на особу, яка здійснила екологічне правопорушення, несприятливих наслідків майнового характеру. Сутність вказаної відповідальності обумовлена компенсаційно-відновлювальною функцією. Такий вид відповідальності, поряд з іншими закріплено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Обов'язок відшкодування шкоди та компенсація її у повному обсязі передбачено нормами Закону України «Про охорону навколишнього середовища» (ст.68-69). При цьому основною формою цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення є відшкодування шкоди, яка завдається довкіллю, яка відшкодовується у відповідності до такс і методик підрахування шкоди, а у разі відсутності таких – на підставі ст. 1166 Цивільного кодексу України [35]. Так, комплексне дослідження компенсації шкоди за екопроблеми не є новим, так як порядок та механізм вказаної категорії здійснено М.В. Красновою у монографічній роботі [54].

Зауважимо, в чинному законодавстві України відсутнє поняття екологічної шкоди на відміну від міжнародного та європейського права. При цьому шкода є обов'язковим елементом застосування цивільної відповідальності та пов'язується з майновими та немайновими збитками, які завдаються довкіллю [55]. Нормативне визначення поняття екологічної шкоди наявне у міжнародних актах та актах європейського законодавства.

Це «Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну екологічною небезпекою» від 21 червня 1993 р. [56] і Директива 2004/35/ЄС Європейського парламенту та Ради про екологічну відповідальність за

попередження та реагування на шкоду навколишньому середовищу» від 21 квітня 2004 р. [57].

У науковому середовищі під екологічною шкодою розуміють погіршення довкілля, спричинене порушенням екологічних вимог законодавства. Цивільна відповідальність за порушення екологічного законодавства передбачає відшкодування матеріальної шкоди, завданої довкіллю, здоров'ю та майну громадян, майну юридичної особи, оскільки екологічні правопорушення можуть також завдати шкоди здоров'ю та майну громадян та юридичних осіб [32]. Відшкодування шкоди довкіллю здійснюється добровільно, або в судовому порядку шляхом подання позову, з приводу порушення права на сприятливе довкілля, за нормами цивільного законодавства.

Шкода, яка заподіяна порушеннями екологічного законодавства може компенсуватися у натурі, тобто за власний кошт порушником компенсуються негативні наслідки протиправних дій. Крім того може компенсуватися грошовим виразом, тобто коли відшкодування збитків здійснюється згідно встановленого порядку. Отже, збитки розраховуються з урахуванням неодержаних доходів, а також певних затрат пов'язаних з відновленням та удосконаленням стану довкілля.

Так, засоби обчислення шкоди, яка заподіяна у результаті вчинення екопорушень, закріплені природоохоронним законодавством, серед яких: нормативно-розрахунковий, який здійснюється за відповідними методиками розрахунку розміру шкоди; затратний, який відбувається з урахуванням витрат для відновлення довкілля та здоров'я людей; таксовий, який розраховується за наперед встановленими таксами, як своєрідною розрахунковою одиницею, так званим умовним тарифом, який містить оцінку збитків, державних затрат, які будуть мати місце у разі знищення складових довкілля, серед яких види природних ресурсів. У зв'язку з цим враховуються: негативні майнові наслідки, цінність природних ресурсів (наукова, культурна, історична тощо), їх територіальне розташування тощо. Змістом

останніх є оцінка екологічної шкоди, яка заздалегідь розраховується та оцінюється у кратному розмірі до неоподаткованого мінімуму доходів громадян або мінімальної заробітної плати [58].

Сутністю цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства є покладання на правопорушника обов'язку відшкодувати стороні, яка є потерпілою, майнову або моральну шкоду, яка була заподіяна порушенням еколого-правових норм та передбачена нормами цивільного законодавства України. При цьому відносини природокористування не тотожні майновим або цивільно-правовим, а мають свої особливості. Вказане обумовлено, насамперед, особливостями правового регулювання відносин по відшкодуванню шкоди, яка заподіюється природним ресурсам як складовим компонентам навколишнього середовища, проявом чого є встановлення особливого порядку відшкодування такої шкоди, що стало певною умовою для обумовлення наявності у наукових колах матеріальної відповідальності, як самостійного виду відповідальності за екологічні правопорушення. З позицій деяких вчених, наявними є судження стосовно того, що проявом цивільно-правової відповідальності є матеріальна відповідальність за шкоду природному середовищу. У такому разі матеріальна відповідальність за порушення екологічного законодавства здійснюється згідно з нормами цивільного та цивільно-процесуального законодавства та є відповідно цивільно-правовою відповідальністю. Отже, часто таксовий метод відшкодування шкоди відносять до заходів цивільно-правової відповідальності. В той же час, П.Д. Пилипенко спростовує таке ототожнення наявністю у таксах майнового виразу завданих збитків та відшкодування шкоди як прояву відповідальності [59, с. 173]. Так, існуючи спроби подати таксову відповідальність як різновид цивільно-правової відповідальності не співпадають з загальними підставами відповідальності за завдану майнову шкоду, що передбачено ст. 1166 ЦК України і стосуються шкоди, завданої неправомірними діями або бездіяльністю фізичних або юридичних осіб особистим немайновим правам або/чи майну фізичної або

юридичної особи, яка повинна бути відшкодована у повному обсязі. При цьому таксова відповідальність передбачається у випадках заподіяння шкоди довкіллю, а не майну фізичних або юридичних осіб. Враховуючи майновий характер такс, все ж таки вони мають іншу правову природу, а тому не можуть бути віднесені до санкцій цивільно-правової відповідальності. Отже, вони є санкціями відповідальності у сфері довкілля, а не різновидом відшкодування цивільно-правової (майнової) шкоди [60]. Наразі таксовий спосіб (метод) залишається єдиним механізмом визначення шкоди щодо більшості природних ресурсів. На законодавчому рівні затверджено такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної певним природним ресурсам. Відзначимо, такси застосовують, коли потрібним вважається встановлення розміру шкоди, яка спричиняється лісовим ресурсам відповідними суб'єктами, у результаті пошкодження або порубки лісу. Вказаний спосіб регулюється Постановою Кабінету міністрів України, якою передбачено саме порядок розрахунку шкоди [61].

Треба вказати, що форми компенсації екологічної шкоди бувають різні. При цьому вважається доцільним застосування відшкодування шкоди в натурі. Мається на увазі випадки, коли правопорушник за власні кошти усуває негативні наслідки протиправних дій, тобто, наприклад, посадить ліс, проведе рекультивацію земель тощо. Однак, не завжди можливо в натурі вказане здійснити та такий спосіб не завжди є прийнятним. В таких випадках порушник відшкодовує збитки іншими способами, які мають особливості, так як при заподіянні шкоди природним ресурсам не завжди є можливість визначення реальних збитків. При цьому реальна вага у їх змісті полягає у неодержаних доходах, також пріоритетне значення належить затратам на відновлення та покращення стану природних ресурсів та в цілому навколишнього природного середовища.

Так, у науковій літературі розрізняють декілька способів обчислення розмірів збитків, серед яких виділяють наступні: затратний, який обчислюється за фактичними затратами на відновлення стану навколишнього

середовища та здоров'я людей, яке було порушено, або зазнало погіршення; нормативний, обчислюється за встановленими нормативами; розрахунковий, який обчислюється за відповідними методиками розрахунку розміру шкоди; таксовий, який обчислюється на підставі встановлених наперед такс. Щодо останнього способу, відзначимо, що такса є так званою розрахунковою одиницею або тарифом, що є умовним та який містить у своєму розмірі визначену наперед оцінку збитків, витрат держави, які можуть виникнути у разі знищення певних природних ресурсів, або інших складових навколишнього природного середовища. Враховуючи наявні позиції науковців, відзначимо, що такси враховують у вартісному виразі всі наявні негативні майнові наслідки завдання шкоди складовим навколишнього середовища, а також їх цінність, що включає культурну, історичну, наукову, а також їх розповсюдженість в даному регіоні тощо. Можлива також наявність інших ознак, залежно від конкретного правопорушення та завданої шкоди об'єкту, його характеристик. Отже, такси складають заздалегідь розраховану та зафіксовану оцінку наявної екологічної шкоди, яка обчислюється кратним способом відносно встановленої законодавством мінімальної заробітної плати або неоподаткованого мінімуму доходів громадян [62].

2.3 Кримінальна відповідальність за порушення екологічного законодавства

Питання застосування кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства закріплені Кримінальним кодексом України. Також вказані питання регулюються нормами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». У вищезазначеному Законі встановлено перелік правопорушень екологічної спрямованості, які водночас є підставами притягнення до відповідальності, у тому числі кримінальної.

Кримінальна відповідальність настає за вчинення кримінального правопорушення (злочину), яким є винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність), яке є суспільно небезпечним та посягає на екологічний правопорядок.

Цей вид відповідальності настає за вчинення екологічного правопорушення (злочину), який являє собою суспільно небезпечне винне діяння, яке вчиняється в формі дії або бездіяльності та посягає на екологічний правопорядок. При цьому відзначимо головну мету кримінальної відповідальності за екологічні злочини, яка передбачає дотримання правил з раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та захисту екологічних прав громадян, а також інтересів у вказаній сфері

У науковій літературі кримінальну відповідальність за порушення екологічного законодавства розглядають поміж інших визначень як форму захисту суспільства від екологічних правопорушень, які є її підставою та характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпеки і яка відповідно передбачає більш суворіші заходи відповідальності, порівняно з іншими видами відповідальності. Розглядаючи склад вказаних правопорушень, зупинимося на їх складових, які можуть бути як основні так і факультативні. Так елементами складу злочину є суб'єктивні та об'єктивні складові, серед яких: об'єкт та об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона.

Суб'єктами притягнення до кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства є тільки фізичні особи, в більшості випадків, це спеціальні суб'єкти, що вказано у диспозиціях відповідних статей кримінального закону.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти довкілля характеризується умисною або необережною виною. Мотиви і мета деяких кримінальних правопорушень проти довкілля не мають значення для кваліфікації, серед яких, знищення чи пошкодження лісових масивів і

зелених насаджень. Мотивами екологічних кримінальних правопорушень можуть бути корисливість в питаннях економії коштів, потрібних на проведення оцінки впливу на довкілля та виконання її висновків, або економія затрат, які враховують під час здійснення будівельної діяльності на підготовчих стадіях та по закінченню будівництва для введення в експлуатацію або у зв'язку з ліквідацією підприємств або споруд.

Такий вид відповідальності застосовує лише суд, на відміну від інших видів відповідальності. Нині діючий Кримінальний кодекс України містить окремий розділ, де зосереджені кримінальні правопорушення проти довкілля, які об'єднані за родовим об'єктом. Відзначимо, що попередній Кримінальний кодекс не містив такого розділу. У вказаному розділі чинного кримінального закону міститься 22 склади злочинів, які передбачають наслідки, що є екологічно небезпечними.

Існують дві основні категорії екологічних злочинів: загальні і спеціальні, кожна з яких має свої властиві особливості.

Слід зазначити, що загальні злочини посягають на навколишнє середовище, екологічну безпеку та екологічний правопорядок. Прикладом цих злочинів можуть бути злочини, об'єктивними ознаками яких є порушення встановлених порядків, таких як охорона навколишнього середовища та поводження з відходами.

Спеціальні екологічні злочини посягають на екологічний правопорядок, природні ресурси або можуть завдати шкоди певним видам природних ресурсів. У тому числі знищення земель, забруднення повітря, забруднення моря, незаконні рубки, незаконне полювання тощо, вказуючи на те, що основні ознаки, притаманні екологічним злочинам, вважаються відповідними. До таких характеристик можна віднести суспільно-небезпечні діяння, які характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки, тобто посягання суб'єкта на екологічну безпеку, якість навколишнього середовища, екологічні права громадян. Крім того, здійснення таких дій завдає шкоди або створює загрозу життю чи здоров'ю людей, природним екосистемам та

іншим природним ресурсам, у тому числі тваринам і рослинам, лісовим ресурсам, землі, надрам, атмосферному повітря тощо, тобто об'єктам, що підлягають правовому регулюванню.

У чинному Кримінальному кодексі України екологічні злочини зосереджені у окремому розділі «Кримінальні правопорушення проти довкілля», який містить 22 складові, які охоплюються родовим об'єктом, що дозволяє об'єднати вказані правопорушення в єдиний розділ. Усі порушення спрямовані проти довкілля, порушують екологічні закони, екологічний правопорядок та передбачають кримінальну відповідальність.

До таких порушень належать: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236-238; ст. 253); правил користування та охорони земель (ст. 239-239²; ст. 254); порушення правил користування та охорони надр (ст. 240-240¹); забруднення атмосферного повітря (ст. 241); порушення правил охорони вод (ст. 242-244); посягання на об'єкти рослинного світу та лісові ресурси (ст. 245-247); посягання на об'єкти тваринного світу (ст. 248-251); посягання на об'єкти природно-заповідного фонду (ст. 252).

Крім того, у разі заподіяння екологічної шкоди неправомірним діям, екологічні правопорушення включають правопорушення, передбачені іншими частинами Кримінального кодексу України, у тому числі злочини у сфері поводження з радіоактивними матеріалами (статті 265-267¹); порушення встановлених вимог пожежної, техногенної безпеки та радіаційної (ст. 270; ст. 272-274; ст. 292); правопорушення проти громадського порядку та поводження з тваринами (ст. 299); порушення правил щодо мікроорганізмів чи інших біологічних агентів чи токсинів (ст. 326); також застосування зброї масового ураження (ст. 439); екоцид (ст. 441).

Злочини проти довкілля шкідливіші за адміністративні. Для класифікації екологічних злочинів використовуються різні стандарти. За функціями в природокористуванні та охороні навколишнього середовища екологічні злочини можна поділити на три категорії: спеціальні, суміжні та додаткові. Особлива складова екологічної злочинності переважно міститься в

окремому розділі «Кримінальні правопорушення проти довкілля» Кримінального кодексу України. До суміжних злочинів проти довкілля належать злочини, які виконують природоохоронні функції за конкретних умов об'єктивного порядку (наприклад, ст.ст. 270, 274, 292, 326). До інших складових належать злочини, які за своєю суттю не є екологічними, але в деяких випадках можуть поєднуватися з екологічними компонентами (наприклад, статті 364, 365, 367).

До інших складових належать злочини, які за своєю суттю не є екологічними, але в деяких випадках можуть поєднуватися з екологічними (наприклад, статті 364, 365, 367). Злочини, передбачені цими статтями, можуть бути застосовані до посадових осіб, які своїми діями чи бездіяльністю завдали шкоди навколишньому середовищу або окремим його складовим. За стандартом охорони об'єкта складові елементи екологічної злочинності поділяються на: злочин з метою порушення правил природоохоронної діяльності, а його безпосереднім об'єктом є послідовність діяльності (наприклад, ст. 236, ст. 237). , ст. 238, ст. 253)) (наприклад, ст. 239-244, 254); злочини проти рослинного і тваринного світу, що входять до складу природного середовища, умов біорізноманіття, охорони біосфери Землі (наприклад, ст. 245, ст. 246, 248-250).

У наукових доробках можна також побачити поділ екологічних злочинів за відповідними критеріями. З позиції В.І. Андрейцева екологічні правопорушення поділяються на види з урахуванням сфери відносин, тобто тих суспільних відносин, на які посягає правопорушник, серед вказаних: природоресурсні відносини; природоохоронні відносини та відносини в сфері забезпечення екологічної безпеки [63, с. 202]. У такому випадку критерієм поділу на групи виступає об'єкт посягання, тобто окреслені вище суспільні відносини. Враховуючи застосовуваний поділ, можливою представляється також класифікація за предметом посягання. Отже, такими предметами можуть бути, зокрема усі види природних ресурсів, враховуючи також природно-заповідний фонд, виключну морську економічну зону,

континентальний шельф, екологічну безпеку тощо. Вказані критерії чітко закріплюються діючим екологічним та суміжним законодавством, серед яких відзначимо закони та підзаконні нормативно-правові акти, порушення яких приводить до застосування заходів кримінальної відповідальності.

Більшістю складів злочинів проти довкілля передбачено тяжкі наслідки, серед яких: смерть людини, крім того створення небезпеки для останніх, тривалий простій підприємства, масова загибель об'єктів тваринного світу, пошкодження або знищення рослинного світу, лісів та лісових ресурсів, виснаження природних ресурсів, забруднення значних територій тощо. Під час кваліфікації злочинів проти довкілля обов'язковим є встановлення причинного зв'язку між діянням та наслідками, які перераховані вище.

Цікавим представляється досвід країн Європейського Союзу щодо кримінально-правової відповідальності, а точніше напрямів кримінально-правового захисту. Порівняльний аналіз зарубіжного законодавства та моніторинг навколишнього природного середовища дозволить перейняти позитивний досвід, у тому числі стосовно питань вдосконалення українського законодавства відносно відповідальності за порушення екологічного законодавства. Серед проблем кримінально-правової охорони довкілля маємо виділити наступні: проблемні питання якості кримінально-правових норм, які складають законодавчу техніку як систему правил, прийомів та засобів створення законів. Вказані закони розглядаються як система вироблених теорією та практикою правил, які повинні бути ефективними за формою і досконаліми за змістом.

Розглядаючи кримінально-правові норми країн ЄС, зауважимо, що виділення їх в окремий розділ Кримінального кодексу характеризується наявною різноманітністю. Так, групи злочинних діянь за класифікацією М.І. Хавронюка, виділяються в окремі розділи (глави, пункти) Особливої частини кримінальних кодексів багатьох європейських держав [64, с. 256]. Так, у кримінальному кодексі Іспанії 1995 року є розділ XVI, у якому

містяться злочини, зв'язані з захистом історичної та культурної спадщини та, зокрема довкілля, в якому передбачено глави: III «Про злочини проти природних ресурсів і навколишнього середовища» та IV «Про злочини, пов'язані з охороною флори і фауни». Аналіз вказаних норм свідчить про певні особливості їх конструкції. З одного боку, вони сформульовані у загальному вигляді, тобто посягання на декілька складових довкілля може бути закріплено однією нормою. С другого боку, ознаки об'єктивної сторони вказаних норм, характеризуються доволі високою деталізацією. Так, ст. 325 КК Іспанії передбачає кримінальну відповідальність стосовно осіб, які порушили закон, або інші загальні положення про захист навколишнього середовища, спровокували, або прямо чи побічно здійснили випромінювання, проливання, витяг або екскавацію, знесення, шум, вібрацію, вплив або зберігання в атмосфері, землі, надрах або водах (наземних, морських, ґрунтових), включаючи міжкордонні території, збирання вод (каптаж), результатом чого може стати порушення рівноваги у екосистемі [65]. КК Іспанії передбачено за екологічні злочини покарання за які застосовується у вигляді позбавлення волі та інших покарань. Наразі, для ст. 325 КК Іспанії такими видами покарання є: позбавлення волі від 6 місяців до 4 років, штраф та позбавлення права займатися певною діяльністю тощо. У деяких норма кримінального закону Іспанії встановлена чітка градація покарання залежно від форми вини. Так, ст. 331 КК Іспанії містить наступну норму, що за діяння, передбачені у цій главі покарання призначається на один ступінь нижче, у разі вчинення їх з грубої необережності. Норми, що встановлюють відповідальність за вчинення екологічних злочинів, не зосереджені тільки в одному розділі Особливої частини Кримінального кодексу Іспанії, що також регулюється й українським кримінальним законодавством. Так, норми, які встановлюють відповідальність за підпал або пожежу в лісі, чи іншому об'єкті рослинного світу (ст. ст. 352-358), містяться у Розділі XVII «Злочини проти колективної безпеки».

Заслуговує на увагу досвід криміналізації небезпечного впливу на довкілля шумів та вібрацій в країнах Європейського Союзу. Порівнюючи кримінальні закони Іспанії та Федеративної республіки Німеччина, відмітимо різницю. Так, якщо КК Іспанії вказане діяння передбачено загальною нормою щодо вказаного порушення (ст. 325), то у КК ФРН таке діяння регулюється окремою нормою (п. 325 а), якою передбачено відповідальність за вироблення шуму, а також вібрацій та вивільнення неіонізуючого випромінювання (п. 325а). У цьому випадку відповідальність несе особа, яка під час експлуатації установки (виробничого агрегату або машини), порушує обов'язки, чим створює шум, який може заподіяти шкоду людині за територією, яка є прилеглою до установки, яка експлуатується. Також подібні норми закріплено у Кримінальному кодексі Австрії (п. 181а), змістом якої є «Тяжке спричинення шкоди, пов'язане зі створенням шуму» [66]. Треба зауважити, що аналогічних норм щодо порушення екологічного законодавства в кримінальному законі України не закріплено. Крім того відмінним від українського законодавства є ставлення до криміналізації необережних екологічних злочинів. Кримінально-правові норми КК України за порушення екологічного законодавства побудовані за принципом порівнювання умислу та необережності, що демонструє усталений концептуальний підхід національного законодавства на підставі якого побудована теорія відповідальності за відповідно умисні та необережні злочини. Відповідно до вказаного принципу, законодавством не закріплено спеціальних положень щодо обмеження відповідальності за діяння, вчинені з необережності, при цьому вона допустима без вказівки на це в законі, за виключенням випадків, коли вказане діяння не може бути вчинено з необережності. Аналізуючи норми КК Іспанії та ФРН, відзначимо, що КК Іспанії містить норму (ст. 12), відповідно до якої дії або бездіяльність, вчинені з необережності, караються у випадках, спеціально передбачених законом. Відповідно до п. 15 КК ФРН, караються тільки умисні дії, якщо законом прямо не передбачено відповідальність за необережні дії. У КК ФРН

необережність виділено окремо у кожній статті та покарання за неї є менш суворим. Так, кримінально правові санкції, як правило застосовуються у вигляді позбавлення волі строком до 5 років, а за необережні злочини до 3 років. При цьому покарання посилюються у разі вчинення особливо тяжких умисних посягань на природу, в такому випадку застосовується покарання у вигляді позбавлення волі до 10 років. У разі спричинення смерті людини умисним забрудненням природи, покарання складатиме до 10 років позбавлення волі.

Кримінально-правовим законодавством Литовської Республіки визначено можливість застосування диспозицій злочинів проти довкілля не лише до фізичних осіб, а і до юридичних. Так, у КК Литовської республіки (ч. 5, ст. 272) закріплено, можливість застосування відповідальності за незаконне полювання або риболовство або інше незаконне використання ресурсів дикої природи до юридичних осіб. Ступінь тяжкості злочину відповідно до Кримінального кодексу Литовської Республіки визначається залежно від можливого строку застосування обмеження чи позбавлення волі. Зокрема, відповідно до статті 11 Кримінального кодексу Литовської Республіки визначено, що за умови передбачення санкцією статті кримінально-правового законодавства санкції з строку обмеження волі до шести місяців, то такий злочин належить до категорії злочинів незначної тяжкості. Більшість екологічних злочинів належить до злочинів середньої тяжкості суспільної небезпеки. Отже, серед особливостей кримінального регулювання в сфері охорони довкілля у Литовській Республіці варто віднести можливість застосування заходів кримінальної відповідальності до юридичних осіб; надання права суду обрання розміру штрафної відповідальності на власний розсуд з врахуванням визначеної законодавством класифікації злочинів та кримінальних проступків; віднесення до родового об'єкту розуміння навколишнього середовища не лише сфери використання природних ресурсів, а і антропогенного урбаністичного середовища; виділення у системі протиправних суспільно

небезпечних діянь кримінальних проступків; домінування у системі кримінальних покарань за екологічні злочини штрафних санкцій, які у разі неплатоспроможності фізичної особи можуть бути замінені громадськими роботами чи обмеженням волі.

2.4 Дисциплінарна відповідальність за порушення екологічного законодавства

Дисциплінарна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, але характеризується певними особливостями, що відзначає її важливим фактором, який забезпечує правомірну поведінку. Як і будь-яка інша відповідальність, дисциплінарна має свої підстави, серед яких це дисциплінарний проступок, також характерним є особливі санкції, як от дисциплінарні стягнення, суб'єкти дисциплінарних проступків (правопорушення) та суб'єкти, які мають накладати право накладати дисциплінарні стягнення згідно норм законодавства [67, с. 39]. Дисциплінарна відповідальність повинна забезпечувати дотримання внутрішнього трудового розпорядку, є також примусом, який застосовується до винних працівників за порушення внутрішньої дисципліни, за несумлінне виконання обов'язків [68, с. 412]. Відмітимо, дисциплінарні стягнення накладаються на винних осіб, у випадках коли вони не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки, перевищують повноваження, які визначено у нормах діючого законодавства, тобто законах, інструкціях. При цьому вони застосовуються у разі відсутності у діяннях винного ознак адміністративного або кримінального правопорушення. Дисциплінарні стягнення, на відміну від інших видів відповідальності, застосовується за порушення, які скоїли у період робочого часу. Відмітимо, відсутність складів дисциплінарних проступків, як це передбачено щодо кримінальних та адміністративних правопорушень. Для дисциплінарної відповідальності характерним є наявність двох об'єктів, серед яких: правила внутрішнього

трудового розпорядку та правила охорони довкілля та/або окремих видів природних ресурсів. Якщо порівнювати дисциплінарну відповідальність із адміністративною та кримінальною, бачимо відсутність конкретного переліку дисциплінарних проступків, як підстави відповідальності за порушення екологічного законодавства, не дивлячись на коло суб'єктів та переліку стягнень, закріплених чинним законодавством. При цьому особливістю застосування дисциплінарної відповідальності є наявність факту вчинення дисциплінарного проступку незалежно від настання негативних наслідків. Дисциплінарна відповідальність за правопорушення в сфері довкілля передбачена нормами екологічного законодавства, серед яких Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 68) та відповідними нормами Кодексу законів про працю України. Це проявляється в тому, що власники підприємств, установ та організацій або уповноважені ними органи накладають дисциплінарні стягнення на винних працівників, які не виконують або неналежним чином виконують обов'язки, пов'язані з використанням природних ресурсів, охороною навколишнього середовища та порушеннями трудового законодавства. Обов'язок працівника як посадовця - дотримуватися екологічного законодавства. Закон не передбачає конкретного переліку відповідальності за порушення дисципліни у сфері охорони навколишнього середовища як, наприклад, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Наприклад, до складу злочину, як суб'єкт може входити головний інженер компанії, який не виконує вимоги інструкцій з експлуатації промислового обладнання. Особливістю застосування дисциплінарного стягнення полягає в тому, що воно може бути накладено на правопорушників незалежно від настання екологічних наслідків, тобто за наявності кримінальних фактів, як зазначено вище.

Кодекс законів про працю (стаття 147) передбачає два види дисциплінарних стягнень, серед яких догана та звільнення. Як дисциплінарний захід до посадових осіб та експертів, які порушують

екологічні вимоги, депреміювання застосовується за наявності рішення керуючого органу, тобто у вигляді повного або часткового позбавлення премій в кінці року, наприклад, невиконання з екологічними планами та заходами. Слід зазначити, що такі заходи є більш ефективними та доцільними для запобігання впливу на працівників ніж звільнення.

Дисциплінарна відповідальність настає лише за економічні порушення, допущені працівниками під час виконання ними своїх обов'язків. Такими обов'язками по застосуванню відповідальності наділена адміністрація підприємства або уповноважений нею орган. Залежно від конкретних обставин та суб'єкта злочину, ці види злочинів можуть не лише тягти дисциплінарне стягнення злочинця, але й нести адміністративну або кримінальну відповідальність (за один із цих видів). Водночас перелік підстав юридичної відповідальності, передбачений законом, не є вичерпним. Українське законодавство може передбачати дисциплінарну відповідальність за інші порушення законодавства про охорону навколишнього середовища. Законодавство про природні ресурси також передбачає підстави для застосування дисциплінарної відповідальності за екологічні порушення, а саме: законодавство про надра, а саме ст. 65 Кодексу України про надра [69], ст. 110 Водного кодексу України [70], ст. 105 Лісового кодексу України [71], ст. 40 Закону України «Про рослинний світ» [72], ст. 81-83 законодавство з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (ст. 81-83) [73], Законодавство про відходи (ст. 42-43) [74], ст. 21 Закону України «Про захист рослин» [75], законодавство, регулююче питання правопорушень у виключній морській економічній зоні (ст. 21) [76] та інші.

Дисциплінарні стягнення також можуть застосовуватися до окремих категорій громадян, що закріплено відповідними положеннями про їх дисципліну, або статутами. Такі стягнення, зокрема, можуть застосовуватися до осіб, якщо вони вчиняють дисциплінарні проступки у галузі охорони навколишнього природного середовища.

У разі вчинення дисциплінарного проступку військовослужбовцями у галузі охорони навколишнього природного середовища, останні несуть відповідальність за Дисциплінарним Статутом, залежно від військових звань [77]. При цьому до військовослужбовців можуть бути застосовані наступні стягнення, серед яких: зауваження, догана, сувора догана, позбавлення чергового звання, звільнення з військової частини або з корабля на берег (для військовослужбовців строкової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів та підрозділів закладів вищої освіти); попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби); пониження в посаді; пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу); звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів).

У разі вчинення дисциплінарного екологічного проступку працівниками залізничного транспорту, останні нести відповідальність, яка передбачена Положенням про дисципліну працівників залізничного транспорту, яке затверджено Постановою уряду [78].

Отже, при виявленні вини працівника залізниці в катастрофі або аварії з шкідливими наслідками застосовуються конкретні дисциплінарні стягнення, у тому числі: позбавлення водія права керувати локомотивом та наданням роботи помічника машиніста, а також позбавлення водія права керування моторно-рейковим транспортом незнімного типу та свідоцтва помічника машиніста локомотива, з наданням роботи, яка не має відношення

до управління локомотивами та моторно-рейковим транспортом, до одного року.

Відзначимо, що до дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення згідно з діючими Дисциплінарними статутами або Положеннями про дисципліну можуть бути притягнені також працівники спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб, що передбачено нормами Статуту про дисципліну вказаних категорій осіб, яке затверджено Постановою уряду [79], також працівники гірничих підприємств, що передбачено нормами Положення про дисципліну працівників гірничих підприємств, яке також затверджене Постановою уряду [80].

Дисциплінарні стягнення накладаються органом (службовою особою), який (яка) наділено правом приймати на роботу (обирати, призначати на посаду тощо) даного працівника.

Крім того на працівників дисциплінарна відповідальність, тобто стягнення може накладатися також вищестоячими органами.

У разі займання виборної посади працівниками, вони звільняються тільки за рішенням органу, який їх обрав на посаду. Підстави звільнення передбачені відповідним законодавством.

Так, у разі виявлення проступку, дисциплінарне стягнення накладається власником або уповноваженим їм органом після виявлення порушення, але не пізніше одного місяця з дня виявлення. До такого строку не враховується звільнення від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, або відпусткою. Крім того стягнення застосовується не пізніше шести місяців з дня вчинення порушення.

Так, законодавством про працю встановлено чіткий порядок накладення дисциплінарного стягнення. Отже, власник, або уповноважений ним орган повинен запросити від порушника трудової дисципліни письмових пояснень. Стягнення зазначаються в наказі (розпорядженні) та водночас повідомляються працівнику під розписку.

При цьому за одне дисциплінарне порушення застосовують тільки одне дисциплінарне стягнення. При обранні виду стягнення власником або уповноваженим ним органом враховується ступінь тяжкості дисциплінарного проступку, обставини, за яких діяння вчинювалось та попередню роботу винної особи.

Водночас діючим законодавством передбачено право оскарження працівником дисциплінарного стягнення. Порядок оскарження регламентовано КЗпП України (гл. XV). Тобто працівник, у разі його звільнення, може звернутися до суду протягом місяця з моменту отримання копії наказу про звільнення або у разі видачі трудової книжки з відповідним записом щодо звільнення.

Відзначимо, якщо протягом року, з моменту застосування дисциплінарного стягнення (догана), працівника не піддадуть новому стягненню, останній вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення. Дострокове зняття дисциплінарного стягнення до закінчення року у разі недопущення працівником порушення трудової дисципліни та прояву сумлінності. При цьому заходи заохочення до працівника не застосовуються, коли діє дисциплінарне стягнення.

Враховуючи діюче законодавство, яким закріплено питання притягнення до дисциплінарної відповідальності, у тому числі Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», відмітимо наявність норм, які передбачають обов'язок відшкодування шкоди, незалежно від застосування будь-якого виду відповідальності, у тому числі дисциплінарної. Тобто вказане закріплює обов'язковість відшкодування шкоди, заподіяної забрудненням довкілля та водночас погіршенням якості природних ресурсів, як його складових компонентів тощо.

У випадку порушення працівником своїх трудових обов'язків, результатом чого є завдання матеріальної шкоди підприємству (установі або організації) де саме працює винний, у такому разі винний працівник притягається до матеріальної відповідальності за нанесену шкоду винними та

протиправними діями (бездіяльністю). При цьому загальні підстави та умови притягнення до такої відповідальності закріплено КЗпП (ст. 130).

Отже, матеріальна відповідальність, насамперед, встановлюється саме за пряму дійсну шкоду в межах та порядку, які передбачені діючим законодавством та умовою якого є наявність заподіяної шкоди підприємству, установі або організації винними діями, або бездіяльністю правопорушником. Такий вид відповідальності обмежується певною частиною заробітку правопорушника та не може перевищувати повного розміру заподіяної шкоди. Однак при цьому можуть бути виключення, які встановлено діючим законодавством. Наявність вказаних умов та підстав обумовлює покладення на порушника матеріальної відповідальності також незалежно чи притягнуто винного працівника до інших видів відповідальності, серед яких дисциплінарна, адміністративна або кримінальна. Таким варіантом вирішення вказаного порушення є добровільне покриття заподіяної шкоди працівником, яке він може здійснити повністю або частково. Також винний працівник може передати для покриття заподіяної шкоди майно, яке вважатиметься рівноцінним, або відтворити пошкоджене. Але останнє винний може зробити тільки за згодою власника або уповноваженого ним органу.

Заходами дисциплінарного стягнення також можливі позбавлення премій за результатами господарської діяльності. Такі позбавлення можуть бути повними або частковими. Однак це позбавлення здійснюється згідно з рішеннями їх управлінських органів.

Межі застосування дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення обмежуються взаємовідносинами між роботодавцем та працівником в частині настання факту невиконання або неналежного виконання останнім своїх трудових (службових, посадових) обов'язків, які пов'язані з порушенням екологічного законодавства, дотримання якого входить до обов'язків працівника згідно положення, статуту, посадової інструкції або правил внутрішнього трудового розпорядку. Вищевказане

стосується невиконання або неналежного виконання посадовими особами та працівниками підприємств, установ та організацій своїх обов'язків, організаційно-правових, економічних, екологічних та інших заходів, які спрямовані на збереження навколишнього природного середовища, його складових компонентів, серед яких природні ресурси, забезпечення їх раціонального використання, попередження забруднення та виснаження в інтересах задоволення економічних та екологічних інтересів населення та підтримання стабільності процесів з охорони навколишнього середовища. Часто дисципліна забезпечується не стільки свідомістю та порядністю працюючих, а усвідомленням можливої відповідальності за порушення трудового розпорядку. Отже рівень екологічної рівноваги на підприємствах, установах та організаціях залежить від рівня екологічної свідомості посадовців, які наділені відповідними функціональними обов'язками та від добросовісного ставлення до обов'язків щодо охорони довкілля.

Висновки до розділу 2

У межах розділу проаналізовано основні види відповідальності за порушення екологічного законодавства, серед яких адміністративна, цивільно-правова, кримінальна та дисциплінарна. Охарактеризовано основні суб'єктивні та об'єктивні ознаки складу правопорушення за порушення екологічного законодавства, які різняться відповідно до видів відповідальності. Відмічена дискусійність питань щодо розмежування адміністративних екологічних та кримінальних екологічних правопорушень.

Вказано, що підстави та порядок застосування адміністративної відповідальності визначені екологічним законодавством та Кодексом України про адміністративні правопорушення. Звернено увагу щодо ознак адміністративного екологічного правопорушення як суспільна небезпека та суспільна шкідливість. Адміністративне екологічне правопорушення це винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність), яке вчиняється

праводієздатним суб'єктом, порушує встановлений порядок охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, завдає шкоду здоров'ю людини та природі і за яке законом передбачено адміністративну відповідальність. Основним видом адміністративних стягнень є штрафи. Висвітлено сутність цивільно-правової відповідальності, якою є покладання на правопорушника обов'язку відшкодувати потерпілій стороні майнову або моральну шкоду, яка заподіяна порушенням екологічного законодавства та передбачена Цивільним кодексом. Відшкодування екологічної шкоди здійснюється у добровільному порядку або у судовому шляхом подання позовів. Охарактеризовано способи обчислення шкоди, серед яких виділено: нормативно-розрахунковий, затратний, таксовий.

Окреслено питання кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства та вказано на підвищений ступінь суспільної небезпеки екологічних кримінальних правопорушень, які посягають на екологічний правопорядок. Вказано на види екологічних злочинів, серед яких: загальні та спеціальні. Окреслено зарубіжний досвід щодо особливостей кваліфікації та застосування кримінальної відповідальності. Звернено увагу на особливості застосування заходів кримінально-правового впливу та доцільності віднесення механізмів притягнення до кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства юридичних осіб. При цьому серед санкцій кримінально-правової відповідальності виділено: штраф, позбавлення спеціальних прав та ліквідація юридичної особи.

Висвітлено особливості дисциплінарної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Дисциплінарна відповідальність характеризується двооб'єктністю, тобто порушення правил внутрішнього трудового розпорядку та окремих видів природних ресурсів. Характерним є також відсутність конкретного переліку дисциплінарних проступків. Кодексом законів про працю передбачено два види дисциплінарних стягнень, серед яких догана та звільнення.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЕКОЛОГІЧНИМ ПРАВOPOPУШЕННЯМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Формування сталого та стабільного екологічного правопорядку обумовлює необхідність застосування певних способів його зміцнення та підтримання. Посеред інших, найефективнішим правовим засобом зміцнення екологічного правопорядку вважаються заходи юридичної відповідальності, які застосовуються до осіб, винних у порушенні вимог екологічного законодавства. Правовий інститут юридичної відповідальності є обов'язковим елементом механізму правового регулювання суспільних відносин у тому числі екологічних. Він спрямовує поведінку правозобов'язаного суб'єкта та уповноваженої особи до належної поведінки, тобто дотримання норм діючого законодавства. При цьому способи та заходи такого спонукання є різноманітними.

Юридична відповідальність за вчинення екологічних правопорушень регламентована значною кількістю нормативно-правових актів, які належать як до екологічного, так і до інших галузей права. Значну роль відіграють також міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України.

На жаль, у даний час уся територія нашої країни знаходиться під впливом екологічної кризи. Дуже багато чинників впливають на екологію, але в основі лежить людська безвідповідальність. Подекуди також мова йде про екологічну свідомість, яка також відіграє не останню роль у запобіганні екологічної злочинності. Так, в умовах сьогодення, до явно виражених проблемних питань у суспільній екологічній свідомості належать, наступні: недооцінка необхідності своєчасного врахування законів функціонування природи; хибна думка про невичерпність довкілля та його складових, їх здатність до повного відновлення; зневажливе ставлення до екології та

природоохоронного законодавства. Ці чинники створюють умови для протиправної, у тому числі злочинної екологічної поведінки в умовах слабкого та нерозумного розвитку економічної та екологічної соціальних систем.

Навіть на фоні минулих екологічних катастроф суспільство не змінило своє ставлення до проблем охорони навколишнього середовища. Що стосується ролі екологічного правопорушення, то у багатьох країнах покарання та наслідки екологічних злочинів зараз включені або до Кримінального кодексу, або до спеціального екологічного закону.

Сучасний розвиток суспільства характеризується прискореними темпами деградації природних об'єктів, що призводить до загального погіршення стану навколишнього середовища та екосистеми, зростання захворюваності та смертності. Крім того, відбувається погіршення стану генофонду нації тощо. Прикладом цього є аварія на Чорнобильській АЕС 1986 року, яка стала найбільшим лихом на землі. Ця подія призвела до тяжких наслідків, включаючи загибель людей, тяжкі наслідки форми захворювання, а водночас і погіршення генофонду нації на майбутні віки. Характерним є також погіршення стану довкілля.

В таких умовах наша держава запроваджує національні програми з охорони довкілля, а також, що є актуальним потребується удосконалення механізмів юридичного впливу на порушників екологічного законодавства. У цьому контексті вказане є зрозумілим, проявом чого є врахування обмеження свободи взаємодії суспільства з природою рамками закону [81].

Слід зазначити, що механізм впливу на екологічні правопорушення, встановлений Кримінальним кодексом України, полягає у запобіганні посяганням злочинів на навколишнє середовище, охорону довкілля, підтримку існуючого екологічного балансу взаємодії людини, суспільства та природи. Необхідно звернути увагу на допоміжну роль кримінального закону в процесі охорони природи.

У науковій спільноті обговорюються межі кримінальної відповідальності. Рекомендується приділяти значну увагу криміналізації екологічних правопорушень, незалежно від складу злочину, а саме форми вини. При цьому враховуються реальні та можливі збитки, завдані об'єктам, що охороняються кримінальним законом, та причини правопорушень, серед яких відсутність коштів, проектування та будівництво будівель, що завдають шкоди довкіллю, поширеність екологічних посягань та незадовільний стан правової свідомості громадськості [82].

Тому, з огляду на поточну ситуацію у сфері навколишнього середовища на порушення законодавства у досліджуваній сфері, існує нагальна потреба проаналізувати та теоретично осмислити проблемні питання відповідальності. Тому зазначений процес і заходи мають здійснюватися в контексті безперервної еволюції екологічних відносин, швидкого розвитку законодавства та підвищення правосвідомості громадян.

Отже, оцінюючи екологічну ситуацію в цілому по країні та окремо по регіонам, варто відзначити наявні проблемні питання щодо поліпшення екологічної ситуації, які потребують вирішення, у тому числі відшкодування заподіяних довкіллю збитків. Так, нагальними проблемами є протидія забрудненню атмосферного повітря, боротьба із незаконним видобуванням корисних копалин, у т. ч. ґрунтових і термальних вод, недопущення незаконних стихійних сміттєзвалищ та забруднення річок стічними водами тощо. Вказані питання потребують наразі системного підходу та принципових рішень під час боротьби з правопорушеннями. Такої позиції дотримуються не тільки представники наукових спільнот, але й у першу чергу практики, діяльність яких безпосередньо пов'язана з охороною довкілля, притягненням винних до відповідальності за порушення екологічного законодавства тощо. До вказаних органів відносяться: співробітники прокуратур, Державної екологічної інспекції, правоохоронних органів. Діяльність вищезазначених органів повинна бути скоординована та об'єднана єдиними цілями заради єдиної мети збереження довкілля,

відшкодування шкоди та, що є не менш ефективним, або навіть більш, це запобігання вчинення правопорушень проти довкілля. Керівниками вказаних органів, зокрема Державної екологічної інспекції, акцентовано увагу на наявності позитивних змін у рамках взаємодії інспекції з правоохоронними органами, що є дієвим заходом у питаннях реагування на екологічні правопорушення.

Відмітимо важливість взаємодії суб'єктів охорони навколишнього середовища, що пояснюється наступними факторами:

- дозволяє заздалегідь передбачувати екологічні правопорушення та застосовувати відповідні заходи впливу до порушників екологічного законодавства;
- забезпечує оперативне та ефективне вирішення наявних проблем у сфері охорони довкілля;
- об'єднує учасників взаємодії та стимулює до пошуку інноваційних методів боротьби з екологічними правопорушеннями;
- сприяє зменшенню екологічних правопорушень;
- посилює роль кожного суб'єкта взаємодії у вирішенні питань охорони довкілля;
- дозволяє досягти очікуваного результату у вирішенні наявних екологічних проблем;
- сприяє покращенню стану довкілля, забезпеченню реалізації екологічних прав громадян тощо.

Відзначимо, що потреба у захисті навколишнього середовища від шкідливого антропогенного впливу невпинно зростає, що посилює роль та значення взаємодії суб'єктів охорони довкілля. Таким чином важливим питанням у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки громадян є налагодження та розробка ефективної системи взаємодії суб'єктів охорони навколишнього середовища [83, с. 114-115].

Також необхідно вказати, що екологічне законодавство не завжди реалізується у повсякденному житті. При цьому наявні як об'єктивні так і

суб'єктивні причини означеного. Головною з причин є неузгодженість взаємодії органів місцевого самоврядування, поліції та громадських формувань. Якість та ефективність взаємодії повинно мати прояв у миттєвості реагування на правопорушення екологічного законодавства та розробленні запобіжних й профілактичних заходів щодо недопущення подібних прорахунків. Крім того органи місцевого самоврядування, здійснюючи свої повноваження в сфері охорони довкілля, також використовують сили та засоби Національної поліції, їх структурні підрозділи. На думку ряду авторів, взаємодія дій та заходів застосування, обумовлює її виділення у самостійний соціально-правовий інститут [84, с. 397]. При цьому цікавим є досвід розвинутих держав, серед яких: США, Великобританія, Канада, Німеччина та Франція, в яких взаємодія виступає як найважливіша форма роботи поліції з громадськістю [85, с. 82].

Крім того, у США цілі житлові райони і навіть частина доріг у населених пунктах виділяються пропорційно підприємствам і приватним особам. Якщо є забруднення, поліція може застосувати відповідні покарання. Досвід Польщі позитивний, і така форма співпраці вже давно дає хороші результати. Це пов'язано з історичними подіями, наприклад, у 1920-1930-х роках польська поліція мала в Галичині потужні повноваження щодо відновлення порядку на підконтрольних територіях, контролю за чистотою водних і лісових ресурсів, покращення сільськогосподарських та прилеглих територій. .

Вже тоді, дільничний поліції поряд з контрольними повноваженнями, вживав жорсткі міри покарання, серед яких: штраф, примусові роботи або затримання на 1-2 доби в якості покарання. Науковці та фахівці практики при цьому вважають також позитивним застосовувати таку практику в Україні, тому що в нашій державі наявні проблеми екологічної спрямованості, як от засмічення узбіччя доріг, забруднення водойм, лісів тощо. Наявні проблеми є загрозою життю та здоров'ю людей та потребують негайного та системного вирішення. Таку практику варто включити в українське законодавство, адже

останніми роками наші дороги все більше завантажуються, а водні об'єкти та лісопарки забруднені – це далеко не повний перелік протиправної діяльності що становить величезну загрозу для України, здоров'я і життя нації. В таких умовах ефективним вважається залучення громадських об'єднань до взаємозв'язку у роботі з органами місцевого самоврядування та поліцією, що дозволить більш оперативно та ефективно проводити профілактичні заходи та виховну роботу серед молоді, а також населення територіальних громад [83, с. 115].

Говорячи про роль поліції у виявленні правопорушень в сфері охорони навколишнього середовища та попередженні у їх виникненні, слід зазначити, що адміністративний нагляд відіграє важливу роль у запобіганні, припиненні та розслідуванні протиправних дій у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У разі його здійснення, співробітники національної поліції застосовують наступні заходи, які є також засобами реагування на порушення норм екологічного законодавства:

- вимагати дотримання встановлених правил та припиняти протиправні дії;
- перевірка дозвільних документів у природокористувачів;
- застосування заходів адміністративного припинення та затримання порушників;
- вилучення продукції, яка незаконно добута;
- складання протоколів про адміністративні правопорушення тощо

[86, с. 70]. Аналізуючи вказані засоби, можна вказати на широке коло повноважень національної поліції у сфері запобігання та припинення вчинення екологічних правопорушень, що повинно дозволити зменшити зазначені правопорушення. Однак, деякі науковці, досліджуючи проблемні питання досліджуваної сфери, вважають за потрібне, розмежувати повноваження національної поліції. У вказаному контексті мова йде про повноваження поліції кримінальної, патрульної, спеціальної, поліції охорони

та особливого призначення, органів досудового розслідування тощо. Також вважається незрозумілим поняття «спеціальної поліції» та «поліції особливого призначення» [87, с. 55].

Особливе місце у проведенні екологічного громадського контролю займає інститут громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища. Говорячи про взаємозв'язок органів щодо вироблення ефективної системи попередження та запобігання вчинення екологічних правопорушень, зіштовхуючись із діяльністю громадських об'єднань, також можна вказати на недоліки у їх діяльності в сфері охорони довкілля. Вказані недоліки пов'язані в основному з наявністю недостатнього фахового, фінансового, організаційно-технічного та політико-правового забезпечення, що відповідно відображається на ефективності діяльності щодо виявлення правопорушень та запобіганні їх вчинення.

Одним з засобів вирішення наявних проблем вищевказаного пропонується обрання громадських інспекторів шляхом проведення відкритого конкурсу на відповідних зборах територіальних громад. У такому разі вказане б підсилило відповідальність інспекторів за необ'єктивність результатів контролю стосовно негативного впливу суб'єктів господарської діяльності, державних і комунальних установ, фізичних осіб на стан навколишнього природного середовища.

Адже при здійсненні громадського контролю актуальними та пов'язаними з неналежним виконанням уповноваженими органами державної влади природоохоронних функцій вважаються такі питання, щодо невиконання різними суб'єктами вимог законодавства – державними, комунальними, приватними, ігнорування екологічних прав громадян, нехтування екологічною безпекою в сферах охорони довкілля, промисловості, будівництві, сільському господарстві тощо [88].

Деякі автори вважають, що недостатня ефективність взаємодії громадськості з органами місцевого самоврядування та поліцією у сфері

охорони навколишнього природного середовища зумовлена наступними факторами.

Так деякі представники існуючих громадських екологічних організацій вимагають від органів державної влади вирішення лише окремих завдань, при цьому створюють ажіотаж в цілому навколо проблем з охорони довкілля. Застосування також неконструктивних методів у вирішенні актуальних проблемних питань пояснюється відсутністю кваліфікації у вказаній сфері відносин, що обумовлює втрату довіри стосовно інших громадських організацій. В умовах відсутності кадрового потенціалу та фінансового супроводження, наявною є монополізація певних громадських організацій, які діють від імені всієї громадськості. Також одним із чинників є швидка зміна кадрів у профільних органах державної влади, що обумовлюється браком фахової підготовки, яка впливає на якість реалізації державної політики в сфері екології. Не менш важливим аспектом є також ігнорування обґрунтованих висновків науковців стосовно екологічних питань, позицій суспільства та громадської думки, що провокує та є передумовою прийняття хибних рішень з питань регулювання відносин у екологічній сфері.

Водночас громадські організації значною мірою не мають суттєвого впливу на формування порядку денного національної екологічної політики. Крім того, у досліджуваній сфері більшість громадської думки та результати консультацій з громадськістю та наукою не враховуються при прийнятті остаточного свідомого рішення.

Окремим проблемним питанням є відсутність запиту на зелену демократію, тобто у політичних партіях практично не має тих, які лобіюють інтереси суспільства щодо екологічної сфери, та характеризується поверховістю. І, нарешті, формування національної екологічної політики та реалізація завдань на всіх рівнях часто переважно базуються на корпоративних інтересах, а не на пріоритеті національних інтересів та екологічної безпеки [88].

Слід зазначити, що налагодження системної взаємодії між усіма учасниками охорони довкілля створить умови для більш ефективного управління процесом у цій сфері, сприятиме швидкому реагуванню на порушення, формулюванню превентивних заходів, у разі потреби накладанню адміністративних стягнень за порушення екологічного законодавства.

Варто вказати на часті порушення природоохоронного законодавства особами, в яких є наявним низький рівень еколого-правової свідомості, більшість яких мешкає у сільській місцевості, проявом чого є низький рівень життя. Щодо взаємодії органів в сфері охорони навколишнього середовища, варто відзначити наступні заходи, серед яких під час реалізації профілактичних функцій правоохоронними органами у сфері охорони довкілля, останні повинні також здійснювати усунення причин та умов, які сприяють порушенню екологічного законодавства, чим є саме надання інформаційних пропозицій з вищевказаних проблемних питань місцевим радам. Необхідним також вважається проведення профілактичних заходів з особами, які схильні до вчинення правопорушень, у тому числі в сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів.

Також у разі виникнення проблем щодо порушення екологічних прав громадян, а також їх ігнорування з боку влади, громадські організації проводять громадські слухання, у деяких випадках навіть акції протесту, метою яких є звернення уваги представників влади до наявних актуальних проблем на місцевому рівні, як от територіальна громада або навіть регіон у цілому. Актуальним в умовах сьогодення є питання децентралізації, яка також не оминає аспекти охорони навколишнього середовища. Мова йде про передачу територіальним громадам більше повноважень у вказаній сфері. Зазначені аспекти саме закріплено в Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, де зосереджено увагу на деяких окремих позиціях прояву децентралізації в сфері охорони довкілля.

Тому підвищення ефективності екологічного контролю в процесі децентралізації має здійснюватися наступними шляхами: за принципами екологічних ресурсів та екологічних технологій сформувати територіальний поділ національної безпеки: замість 28 регіонів – 10 територіальних округів; окремі функції передаються місцевій громаді (засмічення земель, контроль важливих місцевих ПЗФ, полювання, браконьєрство, поводження з відходами); на базі територіальної громади організувати діяльність інституту громадських інспекторів з охорони навколишнього середовища «Екологічний шериф» [89]. Більшість науковців розділяють думку щодо передачі частини контрольних функцій органам зі здійснення контролю. Однак на думку деяких фахівців зазначеної сфери пропонується ввести посаду Екологічного шерифа у територіальних громадах з кількістю населення понад 10,0 тис. жителів. Поясненням вказаної позиції є підсилення результативності заходів з охорони довкілля. Отже, взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища може здійснюватися у різноманітних формах.

А.Р. Лещук під формами взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів, інших суб'єктів системи профілактики правопорушень розглядає шляхи та методи організації та правової взаємодії із зовнішнім вираженням, правовим закріпленням та правовим забезпеченням, що виражається в їх узгодженій діяльності, системно-комплексному характері взаємин і зворотному зв'язку [90, с. 198]. Серед форм взаємодії суб'єктів профілактики О.М. Джужа відмічає такі моменти: спільне дослідження злочинності та інших злочинів у зоні обслуговування; розробка та впровадження спільних заходів щодо запобігання злочинності; спільна перевірка стану боротьби зі злочинністю в різних місцях; спільні зусилля щодо надання допомоги населеним пунктам, навчальним закладам у профілактиці правопорушень, підвищення кваліфікації осіб, що займаються профілактичною діяльністю; обговорення результатів вжиття заходів щодо запобігання злочинності; обмін інформацією щодо спільних інтересів [91, с. 231]. На думку О. Бандурки та О. Джафарової, основними формами взаємодії

правоохоронних органів і державних органів при виконанні адміністративних функцій є: спільний аналіз стану адміністративно-правової охорони громадського порядку, обмін інформацією про проведену роботу, планування спільної діяльності, керівництво та навчання членів громадських організацій щодо попередження адміністративних правопорушень, спільне патрулювання та інші адміністративно-правові заходи щодо охорони громадського порядку, надання громадським формуванням методичної допомоги з планування та обліку роботи, обмін позитивним досвідом щодо запобігання та попередження адміністративних правопорушень [92, с. 69]. З позиції М.М. Сливки, формами взаємодії поліції, органів місцевого самоврядування та громадськості є: спільна розробка комплексних природоохоронних планів, проведення спільної природоохоронної діяльності (наприклад, дотримання екологічного законодавства, екологічної безпеки та правил використання природних ресурсів для підприємств, установ, та організації, патрулювання, обходи тощо), обмін інформацією щодо запобігання, попередження та припинення екологічних злочинів; проведення консультацій; взаємодопомога у боротьбі з протиправною діяльністю у сфері охорони навколишнього природного середовища. Дотримання вищезазначених форм сприятиме ефективній та послідовній співпраці між правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування та громадянським суспільством.

Виходячи з вищевказаного аналізу та враховуючи позиції вчених стосовно вказаного питання, констатуємо, що громадські організації не в повній мірі реалізували свій потенціал у співпраці з правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування, що призвело до надмірного навантаження на правоохоронні органи, ускладнює та затягує розшук правопорушників, як результат – ризик уникнення покарання.

В такому разі саме комплексна взаємодія громадських формувань с органами правопорядку та з органами місцевого самоврядування, в усіх напрямках здійснення контролю, у тому числі в сфері охорони навколишнього

середовища, дозволить вирішити наявний спектр проблем, серед яких окреслено наступні: більш швидке виявлення порушень в сфері охорони навколишнього середовища та притягнення порушників до відповідальності; розумний вибір суб'єкта, який буде здійснювати провадження у справі про притягнення до відповідальності правопорушників, з урахуванням територіальності та підвідомчості; зменшення навантаження на правоохоронні органи; посилення значення громадських інституцій у системі державних органів та надання їм додаткових повноважень, в тому числі в галузі охорони навколишнього середовища [93].

Тому практика показує, що існують проблеми з дотриманням екологічного законодавства та боротьбою з екологічними злочинами. Спеціально під час засідання прокуратури Здолбунівського району обговорили існуючі проблеми протидії екологічним злочинам, дотримання екологічного законодавства, окреслили першопричини екологічних проблем. Причини протиправної діяльності у сфері охорони довкілля, особливо неефективний контроль за дотриманням екологічного законодавства, не змогли забезпечити невідворотність протиправної діяльності. Обговорено та вказано шляхи вирішення гострих проблем наукової галузі, зокрема: налагодження ефективної взаємодії між представниками регіональних громад, громадських організацій, держави та правоохоронних органів, запровадження системного екологічного нагляду в межах повноважень. Всі агенції разом обговорюють при цьому складні питання. Звернено увагу на вирішення існуючих проблемних питань в аспекті забезпечення екологічних прав [94].

Наразі особливої уваги приділено напруженій екологічній ситуації в Харківській області. Сьогодні область є однією з найбільш промислово розвинених територій, а екологічна ситуація також вимагає відповіді від влади, особливо в сферах лісів, водних ресурсів, повітря, видобутку та утилізації відходів. У відповідь керівники правоохоронних органів Харківської області та керівники органів державного нагляду (контролю)

провели спільну нараду. Під час заходу обговорено питання щодо запобігання протиправним діям у сфері охорони навколишнього природного середовища та здійснення заходів щодо зміцнення правопорядку у сфері охорони навколишнього природного середовища. Також було наголошено на координації роботи правоохоронних та контролюючих органів, крім того ініціювали створення в районній прокуратурі міжвідомчої робочої групи з протидії та розслідування екологічних порушень, до складу якої входять усі правоохоронні, наглядові та контрольні органи [95].

Як зазначалося раніше, не менш важливим питанням є діяльність контролюючих органів, особливе місце серед яких посідає державна екологічна інспекція. Здійснюючи свої повноваження щодо запобігання екологічним злочинам, держекоінспекція запрошена була приєднатися до робочої групи з питань екологічного та кримінального права, створеної Європейською комісією з питань злочинності при ООН. Спільно з досвідченими європейськими інституціями, групами та асоціаціями Державна екологічна інспекція розроблятиме рішення для боротьби з зростаючою кількістю екологічних злочинів. Загалом до співпраці приєдналися 17 європейських країн, зокрема Німеччина, Франція, Швейцарія та Фінляндія. Тому в рамках робочої групи планується вивчення існуючих тематичних питань за такими напрямками: визначення основних екологічних ризиків Європи в цілому та окремих країн, аналіз національної системи кримінального судочинства, виявлення її слабких місць та обмін досвідом [96].

У цих напрямках простежується здійснення практичних заходів щодо ефективного реформування природоохоронного контролю, що дозволить застосовувати позитивний європейський досвід у протидії виникнення екологічних правопорушень. Щодо попередження та виявлення правопорушень в сфері охорони навколишнього середовища окреме місце займає Національна поліція, яка безпосередньо виявляє факти порушення екологічного законодавства. Так у 2020 році працівниками Національної

поліції виявлено чотири з половиною тисячі кримінальних правопорушень в сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів. Кількість розкритих злочинів проти довкілля збільшилась у півтора рази порівняно з 2019 роком - з 713 до 1304.

Таким чином, із загальної кількості розкритих злочинів кожні три провадження передаються до суду. За два місяці цього року зареєстровано понад 800 таких злочинів. Водночас розслідувано та розглянуто 2,6 тис. випадків порушень охорони рослин, лісового та природно-заповідного фондів. У майже 600 кримінальних злочинах, передбачених статтею 246 Кримінального кодексу України, зловмисники вказані як підозрювані, а сума відшкодування за ці злочини перевищує 98 мільйонів гривень. Також виявлено понад 400 випадків порушення правил охорони або користування надрами. Фактично в кожному третьому злочині підозрюваному повідомляється про підозру, а сума збитків становить близько 900 мільйонів гривень.

Як бачимо, показники порушення екологічного законодавства невтішні та потребують відповідного реагування з боку контролюючих та правоохоронних органів. Так, у рамках наради правоохоронних органів з органами виконавчої влади, народних депутатів та інших представників неурядових організацій обговорили питання щодо запобігання вчинення екологічних правопорушень. Мова йшла про певні види правопорушень, серед яких незаконний видобуток бурштину, та як міра реагування доповнення у 2019 році Кримінального кодексу України ст. 240¹, якою

передбачено відповідальність за незаконний видобуток, продаж, купівлю, передачу, пересилання, транспортування та переробку бурштину. Додавання цієї норми до Кримінального закону значно підвищило ефективність боротьби з незаконним промислом таких корисних копалин. У 2020 році відкрито близько 130 кримінальних проваджень.

Результатом стало вилучення більш ніж 4 тони дорогоцінного каміння. При цьому очільниками Національної поліції було акцентовано увагу на

необхідності розробки спільного нормативно-правового акту, яким визначено порядок взаємодії прокуратури, досудового розслідування, Державної екологічної інспекції, Державного агентства рибного господарства, Державного агентства лісових ресурсів та інших відповідних відомств, у тому числі створення механізму повідомлення про екологічні порушення до поліції.

Також у рамках цього було вказано на співпрацю з Державним космічним агентством України з питань використання супутникового моніторингу для оперативного виявлення правопорушень проти довкілля та посилення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері [97].

Щодо позитивних моментів у сфері протидії екологічним злочинам також варто вказати на посилення адміністративної відповідальності за певні правопорушення, які останнім часом мають місце та які шкодять не тільки навколишньому середовищу, але й впливають на життя та здоров'я людей.

13 квітня 2020 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та пошкодження або пошкодження рослинного світу» № 556-IX. У рамках вказаного закону посилено відповідальність він відповідає за: забруднення повітря; знищення або пошкодження рослинного світу; порушення вимог пожежної безпеки в лісах, самовільне спалювання сухої рослинності або її залишків. Законом також внесено зміни до статті 77 та статті 77¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якими штраф: за порушення вимог пожежної безпеки в лісах становить від 90 до 270 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1530 – 4590 грн.). пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, що призвело до виникнення лісової пожежі, карається - у розмірі від 270 до 900 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (4590 – 15300 грн.). Крім того можна вказати на позитивні аспекти системної

взаємодії правоохоронних органів з органами виконавчої влади. Мова йде у цьому випадку про діяльність Державного бюро розслідування, яке повідомило про підозру двом посадовцям Темнівської виправної колонії та директору держпідприємства, що працює при колонії та виробляє деталі для автотранспорту. Заступник начальника колонії, начальник експлуатаційного відділу колонії та директор держпідприємства протягом тривалого часу допускали викиди стічних вод від виробництва в річку Уди. Протиправні дії спричинили забруднення води та території поряд, що потягло небезпеку для людей, зокрема, їх життя та здоров'я. Суму збитків оцінено у 468, 5 млн. гривень. У вказаному аспекті визначається неналежне ставлення посадовців до своїх обов'язків. Результатом останнього було повідомлення про підозру у службовій недбалості з окреслених питань, протиправні дії щодо яких закріплено відповідними складами правопорушень, передбачених КК України (ч. 2 ст. 367, ч. 2. ст. 239, ч. 1 ст. 242). При цьому можливим є покарання – позбавлення волі до 5 років. Контроль по даній справі покладено на Харківську обласну прокуратуру, а оперативний супровід – на ДБР [98].

Посилено відповідальність щодо застосування штрафних санкцій, внесені зміни до статей 241 та 245 Кримінального кодексу України, відповідно до яких розмір штрафу за забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами, становить від 1800 до 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (30600-61200 грн); за знищення або пошкодження лісів, зелених насаджень навколо населених пунктів, а також сухих дикорослих трав, рослинності або її залишків на сільськогосподарських угіддях внаслідок пожежі або іншим загально-небезпечним способом штрафи становлять від 5400 до 9000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (91800 – 153300 грн.).

Крім того посилена адміністративна відповідальність щодо розмірів штрафів за деякі адміністративні правопорушення, які сьогодні є найбільш характерними видами.

Тому в Кодексі про адміністративні правопорушення є ще кілька правил, за якими спалювання опалого листя може бути кваліфіковано. Зокрема, статтею 82 Закону про адміністративні правопорушення передбачено штрафи від 20 до 80 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (340-1360 грн) і від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850-1700 грн.)) для посадових осіб та громадян, які займаються комерційною діяльністю – за порушення вимог поводження з відходами під час збирання, транспортування, зберігання, переробки, знешкодження, знешкодження, вивезення чи захоронення. Стаття 152 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає штрафні санкції за порушення державних стандартів, норм і правил благоустрою територій у вигляді накладання штрафу на громадян (340-1360 грн.) і на посадових осіб, підприємців – від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (850-1700 грн.) [99]. Отже, враховуючи вище проаналізоване, відмітимо, що не дивлячись на існування екологічної злочинності, все ж таки є певні позитивні рухи щодо запобігання вчинення правопорушень проти довкілля, у тому числі життя та здоров'я людини, однак потребуються певні зусилля щодо втілення в життя перспективних напрямів вдосконалення законодавства та практики його реалізації.

Висновки до розділу 3

В рамках проведеного дослідження висвітлено основні проблеми правового регулювання юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, а також висвітлено перспективи вдосконалення законодавства щодо запобігання екологічним правопорушенням проти довкілля. Крім того обґрунтовано необхідність існування способів та засобів зміцнення екологічного правопорядку, одним із яких та найефективнішим є юридична відповідальність. Окреслено основні фактори впливу на стан природних ресурсів та в цілому на навколишнє середовище, у тому числі

злочинна діяльність. При цьому вказано на нагальні проблеми екологічної сфери, які потребують вирішення. Серед означених: протидія забрудненню атмосферного повітря; незаконне видобування корисних копалин; існування стихійних сміттєзвалищ; забруднення річок стічними водами; незаконна порубка лісів тощо. Обґрунтовано удосконалення механізмів юридичного впливу на порушників екологічного законодавства та вироблення системного підходу боротьби з наявними екологічними правопорушеннями. Зосереджено увагу на органах державної влади, які безпосередньо є суб'єктами запобігання вчинення екологічних правопорушень у тому числі: Прокуратура, Державна екологічна інспекція, правоохоронні органи (Національна поліція). Відмічена важливість взаємодії вищевказаних органів, як дієвий захід реагування на екологічні правопорушення. Проаналізовано зарубіжний досвід розвинутих країн з питань запобігання вчинення екологічних правопорушень. При цьому підкреслено особливу роль адміністративного нагляду, як функції Національної поліції у виявленні правопорушень в сфері охорони навколишнього середовища та попередженні у їх виникненні, припиненні та розкритті. Звернено увагу на роль громадського екологічного контролю, здійснюваного громадськими інспекторами з охорони довкілля. Окреслено позитивні та негативні сторони їх діяльності. Висвітлено основні фактори недостатнього рівня результативності взаємодії громадськості з органами місцевого самоврядування та поліцією в сфері охорони навколишнього середовища. Акцентовано увагу на здійсненні профілактичних та превентивних заходів серед осіб, схильних до вчинення правопорушень та підвищенні дієвості природоохоронного контролю. У вказаному аспекті проаналізовано роль та значення Державної екологічної інспекції у питаннях здійснення повноважень з метою попередження виникнення екологічної злочинності. Звернено увагу на посилення адміністративної відповідальності за певні екологічні правопорушення, що є, наразі, позитивним кроком у питаннях запобігання та протидії екологічної злочинності.

ВИСНОВКИ

Відповідно до завданої мети магістерської роботи, яка полягає в поглибленні наукових знань і комплексному дослідженні проблем юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, автор дійшов наступних висновків:

1. Розглянуто поняття, сутність, значення та функції юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Досліджено наукові підходи щодо визначення поняття юридичної відповідальності, у тому числі за порушення екологічного законодавства. Зосереджено увагу на її видах, серед яких, ретроспективна та позитивна. Звернено увагу на еколого-правову відповідальність як комплексний інститут, що включає адміністративну, цивільно-правову, кримінальну та дисциплінарну відповідальності. В окремих роботах науковців досліджується конституційна відповідальність за порушення екологічного законодавства.

Виділено ознаки юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, серед яких: є однією із форм соціальної відповідальності; застосовується за вчинення екологічного правопорушення, тобто за дії (бездіяльність), що суперечать правовим нормам, за поведінку, що не відповідає нормам екологічного права; є обов'язком правопорушника зазнавати несприятливі наслідки, певні позбавлення; вираження несприятливих наслідків для правопорушника в формі позбавлень особистого (позбавлення волі), організаційного, майнового (відшкодування заподіяних екологічних збитків) характеру; обов'язковість передбачення несприятливих наслідків, застосовуваних до правопорушника в санкції відповідної еколого-правової норми; є однією з форм впливу, яка застосовується державою; у відповідних випадках, органами місцевого самоврядування, або адміністрацією підприємств, організацій; втілюється в певній, встановленій законодавством, процесуальній формі, зокрема,

кримінально-процесуальній, адміністративно і цивільно-процесуальній, а також еколого-процесуальній формі; є невід'ємною складовою частиною правової відповідальності в сфері охорони навколишнього середовища, поряд з кримінальним, адміністративним, цивільним та іншими видами примусу.

Вказано, що основою правового регулювання юридичної відповідальності служать положення загальної теорії права. Юридичну відповідальність доцільно визначити як конкретне зобов'язання потерпання відповідних особистих або майнових обмежень за вчинене правопорушення.

Запропоновано найбільш прийнятне визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, як спеціальний вид ретроспективної та позитивної юридичної відповідальності, яка з одного боку, реалізується у відповідних правовідносинах між правопорушником та державним компетентним органом, з іншого – реалізується в екологічних правопорушеннях, а отже, відповідно до закону передбачені відповідні зобов'язання. Повідомляється про протиправні дії та зазнаються пов'язані з ними обмеження майнового, організаційного чи іншого характеру) та уповноважені державні установи (вживають міри і заходи державно-правового впливу, що покладають на порушників), а також забезпечуються кримінальними, адміністративними, цивільно-правовими та дисциплінарними засобами.

Охарактеризовано основні функції юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, серед яких: забезпечувальна, превентивна, компенсаційна, стимулююча, виховна, каральна.

2. Визначено загальну характеристику екологічного правопорушення як підстави юридичної відповідальності в екологічній сфері. Обґрунтовано, підставою для покладання юридичної відповідальності за порушення вимог природоресурсового та екологічного законодавства є правопорушення, вчинені в сфері забезпечення раціонального природокористування, відтворення природних ресурсів та охорони навколишнього природного

середовища. Ознаками вказаних правопорушень є екологічна спрямованість, екологічна небезпечність та екологічна протиправність.

Визначено екологічне правопорушення, як винне, протиправне діяння, що порушує екологічний правопорядок у сфері охорони природних ресурсів, їх відтворення, охорону навколишнього природного середовища або створює загрозу завдання шкоди довкіллю, за що передбачено чинним законодавством відповідальність. Охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу екологічного правопорушення.

3. Висвітлено загальні засади адміністративної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Обґрунтовано, що вказаний вид відповідальності є найпоширенішим серед інших видів.

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення - це суспільні відносини щодо вжиття заходів адміністративного впливу (покарання) за винні та протиправні дії з порушення встановленого порядку використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, екологічних прав громадян.

Підстави та порядок застосування адміністративної відповідальності визначені екологічним законодавством та Кодексом України про адміністративні правопорушення. Охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки екологічних адміністративних правопорушень. Серед найбільш уживаних адміністративних стягнень виділено штраф.

4. Розглянуто особливості цивільної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства. Цивільна відповідальність за порушення природоохоронного законодавства ґрунтується на характері об'єкта правопорушення, має на меті відновлення довкілля або відшкодування шкоди, завданої екологічними порушеннями. Сутністю цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства є покладання на правопорушника обов'язку відшкодувати стороні, яка є потерпілою, майнову або моральну шкоду, яка була заподіяна порушенням еколого-правових норм та передбачена нормами цивільного законодавства України.

Відшкодування шкоди, завданої довкіллю, здійснюється на підставі положень Цивільного та Цивільного процесуального кодексів шляхом подання позовів з приводу порушення права на сприятливе довкілля добровільно або в судовому порядку. Вказаний вид відповідальності застосовується поряд з іншими видами відповідальності, серед яких: кримінальна, адміністративна та дисциплінарна.

5. Охарактеризовано загальні засади кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Кримінальна відповідальність настає за вчинення кримінального правопорушення (злочину), яким є винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність), яке є суспільно небезпечним та посягає на екологічний правопорядок. Кримінальний кодекс України містить окремий розділ, де зосереджені кримінальні правопорушення проти довкілля, які об'єднані за родовим об'єктом. Такий вид відповідальності застосовує лише суд, на відміну від інших видів відповідальності. Окреслено два основних види екологічних злочинів, серед яких загальні та спеціальні, які характеризуються притаманними їм ознаками. Злочини, які мають загальний характер, посягають на довкілля, екологічну безпеку та екологічний правопорядок. Спеціальні екологічні злочини посягають на окремі види природних ресурсів та завдають їм шкоду, або можуть завдати шкоду.

6. Окреслено основні положення дисциплінарної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Дисциплінарна відповідальність повинна забезпечувати дотримання внутрішнього трудового розпорядку, є також примусом, який застосовується до винних працівників за порушення внутрішньої дисципліни, за несумлінне виконання обов'язків. Дисциплінарні стягнення накладаються на винних осіб у разі невиконання або неналежного виконання ними обов'язків, перевищення повноважень, які визначено у нормах діючого законодавства, тобто законах, інструкціях. Дисциплінарні стягнення, на відміну від інших видів відповідальності, застосовується за порушення, які скоїли у період робочого часу. Вказано на відсутність чітко закріплених складів дисциплінарних проступків, за які передбачено

дисциплінарні стягнення. Для дисциплінарної відповідальності характерним є наявність двох об'єктів, серед яких: правила внутрішнього трудового розпорядку та правила охорони довкілля та/або окремих видів природних ресурсів. До основних дисциплінарних стягнень за порушення екологічного законодавства відносять догану та звільнення.

7. Визначено проблеми та перспективи вдосконалення законодавства щодо запобігання вчинення екологічних правопорушень проти довкілля. Аналіз проблемних питань юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства дозволив виділити основні з них, серед яких: рівень екологічної свідомості громадян; відсутність системного підходу щодо взаємодії суб'єктів охорони навколишнього середовища; неузгодженість взаємодії органів місцевого самоврядування, поліції та громадських формувань; недосконалість діючого законодавства тощо. Зроблено акцент на основних екологічних проблемах, як от забруднення атмосферного повітря, незаконний видобуток корисних копалин, існування стихійних сміттєзвалищ, забруднення річок стічними водами тощо. Обґрунтовано основні перспективні напрямки удосконалення законодавства та практики його застосування щодо запобігання вчинення екологічних правопорушень, серед яких налагодження та розробка ефективної системи взаємодії суб'єктів охорони навколишнього середовища. Серед таких органів органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, громадські формування. Зосереджено увагу на превентивних методах запобігання вчинення екологічних правопорушень. Висвітлено позитивний досвід розвинутих держав з вказаних питань. Висвітлено практичні аспекти позитивних кроків на шляху запобігання вчинення екологічних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бринчук М.М. Эколого-правовая ответственность - самостоятельный вид ответственности. *Lex russica* (Русский закон). 2016; (6). С. 26-47. URL: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2016.115.6.026-047>.
2. Проблемы теории государства и права: учеб. / под ред. С.С. Алексеева. Москва. Юрид. лит. 1987. 448 с.
3. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. Москва. Госюриздат, 1961. 381 с.
4. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность как охранительное отношение. *Советское государство и право*. 1980. № 8. С. 122-125.
5. Строгович М.С. Сущность юридической ответственности. *Советское государство и право*. 1979. № 5. С. 72-73.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. [5-те вид., зі змін.]. Київ. Атіка, 2001. 176 с.
7. Исмаилова Э.Ю. Экологическое право: учеб. / Э.Ю. Исмаилова, Ю.В. Трунцевский, Н.Е. Саввич. [2-е изд., перераб.]. Москва. АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. 403 с.
8. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): учеб. [для высших юрид. учеб. заведений]. Москва. Юристъ, 1998. 688 с.
9. Костицький В.В. Лісове право України. Київ. ЗАТ «НІЧЛАВА», 1999. 164 с.
10. Веденин Н.Н. Экологическое право: учеб. [для высших учеб. зав.] Москва. Право и закон, 2000. 336 с.
11. Яковлев В.Н. Экологическое право / [отв. ред. П.С. Никитюк]. Кишинев: Штинца, 1988. 344 с.
12. Кравченко С.Н. Материальная ответственность в системе охраны природы. Київ. Вища школа, 1981. 54 с.

13. Тищенко Г.В. Екологічне право: навч. посіб. [для студ. юрид. вузів та фак.] Київ. Юмана, 2001. 256 с.
14. Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР. Москва, 1984. 384 с.
15. Шемшученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовский Б.Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. Киев: Наукова думка, 1978. 280 с.
16. Петров В.В. Экологическое право России. Москва. БЕК, 1996. С. 271.
17. Бринчук М.М. Экологическое право: учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва. Юристъ, 2005. С. 353.
18. Яковлев В.Н. Экологическое право / отв. ред. П.С. Никитюк. Кишинев, 1988. С. 97-98.
19. Ивакин В.И. Теоретические проблемы формирования и развития эколого-правовой ответственности: монография. Москва. Изд-во Юридического института МИИТ, 2017. 290 с.
20. Ерофеев Б.В. Экологическое право: учеб. для вузов. Москва. Юриспруденция, 1999. 448 с.
21. Каракаш И.И. Основания и условия юридической ответственности за нарушения природоресурсового и экологического законодательства. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 24. С. 18-36.
22. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.
23. Водний кодекс: Закон України від 06.06.1995 року № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
24. Лісовий кодекс: Закон України від 21.01.1994 року № 3852-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.
25. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#top>.

26. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16 травня 1995 року № 162/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#top>.
27. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 року № 591-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. Ст. 198.
28. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 року № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 97.
29. Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22.02.2000 року № 1478-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 18. Ст. 132.
30. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
31. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ. Вентурі, 1996. С. 192.
32. Костицький В.В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення (Третя «опора» міжнародно-правового екологічного імперативу) 37 с. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/vidp.pdf>.
33. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23 травня 1995 року № 176/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#top>.
34. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>.
35. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
36. Кодекс законів про працю України: Закон № 322-VIII від 10.12.71. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
37. Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2004. С. 358.

38. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991 р. № 41. Ст. 546.

39. Кодекс про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 року № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

40. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

41. Бондар Л.О., Курзова В.В. Екологічне право України: навчальний посібник. Київ: Вид-во «Бурун Книга». 2008. 368 с.

42. Красіліч Н.Д. Поняття та підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. С. 334-340.

43. Завальний В.М. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення – проблемні питання. Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (5-21 квітня 2005 р.). Суми, 2005. С. 385.

44. Балюк Г. Проблеми удосконалення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в контексті сталого розвитку України. URL: <http://vuzlib.com/content/view/1170/34/>.

45. Рябець К.А. Адміністративно-правове регулювання екологічної діяльності: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 18 с.

46. Курило В.І. Адміністративні проступки в галузі охорони навколишнього середовища: правова природа, природні та соціальні наслідки. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Київ, 26-27 травня 2005 р.). Київ: Магістр ХХІ сторіччя, 2005. С. 262-264.

47. Хіміч О.М. Адміністративне-екологічне правопорушення: проблемні питання. *Право України*. 2003. № 4. С. 68-72.

48. Коваль Л.В. Відповідальність за адміністративні правопорушення. Київ: Вища школа, 1975. 65 с.
49. Левенець Ю.О. Поняття та ознаки адміністративного правопорушення в галузі стандартів якості та безпеки продуктів харчування. Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». 2010. № 2. С. 59-65.
50. Андрейцев В.І. Екологічне право: навч. посібник для юрид. фак. вузів] Київ. Вентурі, 1996. 208 с.
51. Малишко М.І. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення Київ. УНА, 2001. 28 с.
52. Попов В.К. Екологічне право України (Загальна частина): навч. посібник / Попов В.К., Шульга М.В., Разметаєв С.В. та ін. Харків: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 1995. 176 с.
53. Гетьман А.П. Екологічне право України: підруч. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.К. Попов та ін.; за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків: Право, 2005. 382 с.
54. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. Київ. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
55. Коваленко Ю. Правове регулювання компенсації екологічної шкоди у сфері теплової енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №12. С. 126-130.
56. Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, 21.VI.1993 URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007c079>.
57. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965.

58. Кравченко С.Н. Материальная ответственность в системе охраны природы. Киев, 1981. С. 45.
59. Право довкілля (екологічне право): навч. посібник для студ. ВНЗ/[Пилипенко П.Д., Федорович В.І., Ващишин М.Я. та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ. Ін Юре. 2010. 400 с.
60. Чопко Х.І. Такси як один із способів обчислення заподіяної довкіллю шкоди. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. №6-3. Том 2. С. 65-67.
61. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. N 665. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#top>.
62. Гетьман А.П. Інститут юридичної відповідальності в екологічному законодавстві України. Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: круглий стіл (Харків, 6 груд. 2013 р.): зб. тез наук. доп. Харків, 2013. С. 14-18.
63. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посіб. для юрид. фак. вузів. Київ. Вентурі, 2006. 208 с.
64. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.08. Київ: «Видавничий дім «Ін юре». 2002. 724 с.
65. Уголовный кодекс Испании. Москва: Зерцало. 1998. 218 с.
66. Уголовный кодекс Австрии/Ассоциация «Юридический центр». СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 352 с.
67. Петришина-Дюг Г.Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві: поняття та принципи. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича: зб. наук. праць. Серія «Правознавство»*. 2008. Вип. 461. С. 39-43.
68. Прокопенко В.І. Трудове право України: [підручник]. Харків. Консул. 1998. 480 с.

69. Кодекс України про надра: Закон України від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#top>.
70. Водний кодекс України: Закон України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#top>.
71. Лісовий кодекс України: Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top>.
72. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 року № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#top>.
73. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#top>.
74. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#top>.
75. Про захист рослин: Закон України від 14 жовтня 1998 року № 180-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#top>.
76. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16 травня 1995 року № 162/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
77. Дисциплінарний статут збройних сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#top>.
78. Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 1993 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-93-%D0%BF#Text>.
79. Статут про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 р. № 1540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-2000-%D0%BF#top>.

80. Положення про дисципліну працівників гірничих підприємств: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2002-%D0%BF#Text>.

81. Матвійчук В.К. Предмет відносин та соціальні зв'язки як структурні частини об'єкта екологічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 310.

82. Бушуева Т.А., Дагель П.С. Об'єкт уголовно-правовой охраны природы. *Советское государство и право*. 1977. № 8. С. 83.

83. Сливка М.М. Взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 214 с.

84. Казанчук І.Д. Міліція і громадськість: модель взаємодії в процесі адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища у сучасних умовах. *Форум права*. 2012. №1. С. 396-402.

85. Заросило В.О. Порівняльний аналіз адміністративної діяльності 180 міліції України та поліції зарубіжних країн (Великобританії, США, Канади та Франції): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: 2002. 250 с.

86. Сабіров Р.Ф. Міліція як суб'єкт охорони навколишнього природного середовища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 1. С. 68-71.

87. Ткаченко О. Роль суб'єкта владних повноважень при захисті прав природокористувачів. Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). *Економіко-правовий науково-практичний журнал*. 2010. № 3-4. С. 54-58.

88. Взаємодія громадськості з органами державної влади в екологічній сфері: оцінка сучасного стану. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1435/>.

89. Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 76. Ст. 2336.

90. Лещух А.Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення: монографія. Львів: ЛьвДувс, 2012. 292 с.

91. Курс кримінології: Особлива частина: підручник: у 2-х кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

92. Бандурка О.М., Джафарова О.В. Міліція і населення: Теорія і досвід партнерства: монографія. Харків: ХНУВС, 2004. 199 с.

93. Сливка М.М. Взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 23 с.

94. В Здолбунівській окружній прокуратурі обговорили питання екології Рівненщини та запобігання злочинам проти довкілля. URL: <https://zdolbunivprok.rv.ua/v-zdolbunivskiy-okruzhniy-prokuraturi-obgovoryly-rytannya-ekologiyi-rivnenshchynu-ta-zapobigannya>.

95. На Харківщині створено Міжвідомчу робочу групу з питань протидії та розкриття екопорушень. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/108236>.

96. Держекоінспекція долучиться до робочої групи Ради Європи щодо боротьби з екологічною злочинністю. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhekoinspekciya-doluchitsya-do-robochoyi-grupi-radi-yevropi-shchodo-borotbi-z-ekologichnoyu-zlochinnistyu>.

97. У 2020 році Національна поліція України виявила майже 4 500 кримінальних правопорушень проти довкілля Євген Коваль. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/U_2020_roci_Nacionalna_policiya_Ukraini_viyavila_mayzhe_4_500_kriminalnih_pravoporushen_proti_dovkilliya_vgen_Koval_39849.

98. ДБР повідомило про підозру посадовцям виправної колонії, які допустили забруднення довкілля на Харківщині. URL:

<https://dbr.gov.ua/news/dbr-povidomilo-pro-pidozru-posadovcyam-vipravnoi-kolonii-yaki-dopustili-zabrudnennya-dovkillya-na-harkivshhini>.

99. Відповідальність для паліїв сухої рослинності. URL: <https://jurist.dp.ua/archives/1197>.